Inclusiviteit maatschappelijke transities in Zuid-Holland

Rapport Ipsos I&O

www.ipsos-publiek.nl

Colofon

Uitgave
Ipsos I&O

Zuiderval 70
7543 EZ Enschede

Amstelveenseweg 760
1081 JK Amsterdam

Ericssonstraat 2
5121 ML Rijen

Rapportnummer
2026/086

Datum
juni 2026

Opdrachtgever
Provincie Zuid-Holland

Auteurs
Jaap Bouwmeester
Dewi Hollander
Sophie Carmiggelt

Copyright
Het overnemen uit deze publicatie is toegestaan, mits de bron duidelijk wordt vermeld.

Inhoud

Samenvatting 4

1 Inleiding 8
2 Verkenning en afbakening 11
3 Algemene houding tegenover transities 15
4 Arbeidsmarkt 22
5 Digitalisering 32
6 Energietransitie en circulaire economie 38
7 Vergrijzing 45
8 Aanknopingspunten voor provincie 51

A Toelichting uitsplitsingen 53
B Bijlage: vragenlijst 55

Samenvatting

Aanleiding

In dit onderzoek staat de 'inclusiviteit' van enkele maatschappelijke transities centraal. Onder inclusiviteit wordt hier verstaan: de mate waarin mensen in staat zijn mee te willen en te kunnen. Hoewel transities vaak een langdurig proces zijn, doen ze een beroep op het aanpassingsvermogen van de samenleving. Maatschappelijke transities kunnen daardoor zorgen voor verdeeldheid. Voor- en tegenstanders kunnen tegenover elkaar komen te staan en dat kan leiden tot polarisatie tussen groepen. Maar er zijn ook verschillen in de mate waarin mensen mee kunnen en wíllen met deze veranderingen. Een deel van hen haakt af, bijvoorbeeld om financiële redenen, of wil niet mee met de veranderingen. Dit vraagt om meer inzicht in de inclusiviteit van maatschappelijke transities, waarbij wordt gekeken naar mogelijke verschillen in de mate waarin individuen mee kunnen en mee willen.

Doelstelling en onderzoeksvragen

Het doel van het onderzoek is het bieden van inzicht in de ervaringen en verwachtingen van inwoners van Zuid-Holland met betrekking tot de maatschappelijke transities die zich momenteel voltrekken. Een belangrijke vraag hierbij is of er zich ten opzichte van 2021 veranderingen hebben voorgedaan in de mate waarin inwoners mee willen en/of mee kunnen met een aantal maatschappelijke veranderingen.

De centrale onderzoeksvraag luidt: Hoe staan inwoners tegenover een aantal maatschappelijke transities? Uit deze centrale vraag volgen verschillende deelvragen.

1. In hoeverre 'kunnen en/of willen inwoners mee' met deze maatschappelijke transities?
2. In hoeverre zijn er verschillen tussen groepen inwoners te onderscheiden, wat betreft de houding ten aanzien van deze maatschappelijke transities?
   - Wat zijn de kenmerken van de groep die in mindere mate mee kan en/of wil met deze maatschappelijke transities?
3. Welke aanknopingspunten bieden de uitkomsten voor de provincie Zuid-Holland om in haar beleid over transities (meer) rekening te houden met het vermogen van verschillende groepen in de samenleving om mee te kunnen dan wel te willen met transities?

Afbakening en uitvoering

In dit onderzoek staan zes maatschappelijke transities waar inwoners mee te maken hebben centraal. De thematische afbakening is in grote lijnen hetzelfde als het eerdere onderzoek naar transities uit 2021. Wel zijn er binnen de onderzochte transities andere accenten gelegd en nieuwe elementen aan de vraagstelling toegevoegd. Er is gekozen om de transities deels gelijk te houden - flexibilisering van de arbeidsmarkt, digitalisering en de energietransitie, maar ook te kijken naar nieuwe ontwikkelingen, zoals internationalisering van de arbeidsmarkt, de circulaire transitie en vergrijzing. Ter voorbereiding is met verschillende experts binnen de Provincie Zuid-Holland gesproken, ieder op het vlak van één of meerdere transitie(s). Deze gesprekken zijn gebruikt om de vragenlijst uit 2021 te actualiseren. De kern van het onderzoek bestond uit een enquête onder 4.944 inwoners (van 18 jaar en ouder) van de provincie Zuid-Holland. De data is gewogen naar geslacht, leeftijd, opleiding en stemgedrag bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2025. Met behulp van een factoranalyse zijn zes schaalscores geconstrueerd: houding tegenover flexibilisering en internationalisering van de arbeidsmarkt, energietransitie en circulaire transitie, digitale vaardigheden/zelfbewustzijn (mee kunnen) en de bereidheid om lasten van vergrijzing te dragen (mee willen).

Belangrijkste bevindingen

De manier waarop inwoners naar de maatschappij kijken, is minder positief dan in de vorige meting. De houding tegenover ontwikkelingen in Nederland, de eigen woonomgeving en buurt is pessimistischer geworden: 94 procent vindt dat het met de wereld de verkeerde kant opgaat (2021: 77%); 59 procent verwacht dat Nederland er in 2050 slechter voorstaat (2021: 40%). Circa één op de zeven inwoners zegt moeite te hebben om maatschappelijke ontwikkelingen te kunnen volgen en vindt het tempo van maatschappelijke veranderingen te hoog; een vergelijkbaar aandeel inwoners gaf dit aan in 2021.

Onderzoeksvraag 1: In hoeverre kunnen en/of willen inwoners mee met transities?

De bereidheid ('willen') en het vermogen ('kunnen') om mee te gaan met maatschappelijke transities zijn twee verschillende, maar verweven dimensies. Mee 'kunnen' heeft betrekking op feitelijke mogelijkheden van inwoners, bijvoorbeeld inkomen, netwerk, kennis, en vaardigheden. Om mee te 'willen' is het bijvoorbeeld van belang of iemand positieve (persoonlijke) gevolgen verwacht. Over het geheel genomen is het met het mee 'kunnen' redelijk tot goed gesteld: de meeste inwoners geven aan maatschappelijke ontwikkelingen te kunnen volgen en vinden het tempo daarvan niet te hoog.

Ten opzichte van 2021 is de groep die mee kan bij de meeste transities even groot gebleven of zelfs iets gegroeid. Tegelijkertijd worden rond de vraag of men wel met de maatschappelijke veranderingen mee wil, meer voorwaarden gesteld en kanttekeningen geplaatst. Zo neemt het begrip voor nut en noodzaak van de energietransitie op lange termijn bijvoorbeeld toe, maar de bereidheid om daar zelf aan bij te dragen neemt iets af. Rond digitalisering groeide de gepercipieerde eigen digitale vaardigheid, maar ook de behoedzaamheid en zorgen over een digitaler wordende samenleving.

Onderzoeksvraag 2: In hoeverre zijn er verschillen tussen groepen inwoners te onderscheiden in hun houding ten aanzien van transities?

Er zijn duidelijke, consistente verschillen tussen groepen. Net als in 2021 blijken bijvoorbeeld zowel vertrouwen in de overheid als opleidingsniveau bepalend voor de houding ten aanzien van de transities. Deze twee factoren hangen bovendien ook onderling sterk samen: onder de groep hoger opgeleiden is het vertrouwen in de overheid hoger dan onder degenen die een lagere opleiding genoten. Een hoger vertrouwen (en/of een hoger opleidingsniveau) gaat samen met meer optimisme over verschillende transities. Lager opgeleiden zien vaker drempels. Daarnaast speelt financiële draagkracht mee. Inwoners die aangeven moeilijk rond te kunnen komen hebben vaker moeite ontwikkelingen te volgen en vinden het tempo eerder te hoog. Dat vertaalt zich ook in een meer kritische houding ten aanzien van de transities, zeker wanneer deze mogelijk gepaard gaan met persoonlijke lasten of risico's.

Wat betreft de relatie tot (zelf beoordeelde[1]) conservatisme en progressiviteit, is te zien dat zelf benoemde conservatieve inwoners vaker een negatieve houding hebben tegenover maatschappelijke transities. Alleen wat betreft de houding tegenover de flexibilisering van de arbeidsmarkt zijn geen verschillen in houding tussen zelfgeplaatste conservatieve en progressieve inwoners. Wanneer er wordt gekeken naar stemgedrag, is dat verschil er wel; links-progressieve kiezers hebben vaker een negatieve houding tegenover de flexibilisering van de arbeidsmarkt dan centrumrechtse en rechts-conservatieve kiezers.

Verder kleurt leeftijd de houding tegenover transities: levensfase bepaalt welke groepen persoonlijk door een transitie worden geraakt en is op die manier ook van invloed op hun houding. Zo zijn 65-plussers minder

[1] *Aan inwoners is gevraagd waar zij zichzelf zouden plaatsen op een schaal van (zeer) conservatief tot (zeer) progressief. Dat is de indeling die hier wordt gebruikt. Dat is dus een andere indeling dan de indeling naar stemgedrag, waarbij ook een clustering heeft plaatsgevonden met woordelijk vergelijkbare categorieën (links-progressief, centrumrechts en rechtsconservatief).*

positief over de eigen digitale vaardigheid en de persoonlijke baten ten gevolge van de energietransitie. Tot slot blijkt arbeidspositie uit te maken waar het gaat om de veranderingen op de arbeidsmarkt. Ondernemers kijken over het algemeen gunstiger naar flexibilisering en internationalisering; werknemers (zeker met vaste contracten) zijn kritischer over flexibilisering en hechten aan zekerheid.

Over de transities heen zijn er een aantal stabiele factoren binnen de groep die relatief vaak afhaakt. Over het algemeen geldt dat de groep die in mindere mate mee kan en/of wil wordt gekenmerkt door beperkte buffers: ze hebben minder financiële ruimte en ze geven vaker aan moeite te hebben om ontwikkelingen te volgen. Sommige transities worden door een relatief grote groep als complex ervaren, wat de bereidheid en het vermogen om mee te gaan niet ten goede komt. Deze groep wordt verder gekenmerkt door een relatief lager opleidingsniveau en een laag vertrouwen in de overheid.

Ook zien we leeftijdseffecten: 65-plussers rapporteren bijvoorbeeld lagere digitale redzaamheid en zijn kritischer over persoonlijke gevolgen van de energietransitie, door bijvoorbeeld de vrees dat de overstap naar duurzame energiebronnen de verschillen tussen groepen mensen vergroot. 50–64-jarigen zijn het meest negatief over het dragen van ingrijpende vergrijzingslasten, zoals langer doorwerken of meer zorgpremie betalen. Jongere inwoners hebben vaker een positievere houding tegenover deze aspecten.

Wanneer de transities naast elkaar worden gezet (zie Tabel 0.1), zijn patronen zichtbaar in de groepen die relatief gezien minder mee kunnen en/of willen. Dat geldt bijvoorbeeld voor oudere Zuid-Hollanders en inwoners die middelbaar- of lager opgeleid zijn. Uiteraard zijn er ook per transitie wat meer specifieke kenmerken, zoals bijvoorbeeld de arbeidsgerechtigde groep wanneer het gaat over vergrijzing en inwoners in loondienst ten aanzien van flexibilisering.

Tabel 0.1 – Overzicht inclusiviteit maatschappelijke transities

	Wat voor gevolgen soort zien inwoners?	Wat is de overkoepelende houding van inwoners?	Welke inwoners kunnen/willen (relatief gezien) minder mee?	Welke inwoners kunnen/willen (relatief gezien) meer mee?
Flexibilisering arbeidsmarkt	-	--	50-plussers, inwoners in loondienst	18-34-jarigen, ondernemers
Internationalisering arbeidsmarkt	+/-	+/-	50-plussers, lager en middelbaar opgeleiden, inwoners in loondienst, inwoners uit weinig/geen stedelijk gebied.	18-34-jarigen, hoger opgeleiden, ondernemers, inwoners uit (zeer) stedelijk gebied
Digitalisering	+/-	++	65-plussers, lager opgeleiden	18-34-jarigen, hoger opgeleiden
Overstap naar duurzame energiebronnen	+	-	65-plussers, lager- en middelbaar opgeleiden, inwoners uit weinig/geen stedelijk gebied.	18-34-jarigen, hoger opgeleiden, inwoners uit (zeer) stedelijk gebied
Circulaire transitie	++	++	Lager en middelbaar opgeleiden	Hoger opgeleiden
Vergrijzing	--	-	Arbeidsgerechtigde groep (35-64 jaar), inwoners die (zeer) moeilijk rondkomen, middelbaar- en lager opgeleiden	18-34-jarigen, hoger opgeleiden, inwoners die makkelijk rondkomen

**De aangegeven houding, door middel van '+' en '-', geeft een overzicht van de houdingen van inwoners per transitie.*

Onderzoeksvraag 3: Welke aanknopingspunten bieden de uitkomsten voor het provinciale beleid?
Op basis van het voorgaande zijn een aantal aanknopingspunten te formuleren voor het provinciale beleid. Het onderstaande zijn denkrichtingen, geen voorschriften. Ze markeren waar keuzes voor inclusiviteit vermoedelijk het meest betekenisvol zijn.

- Vertrouwen en voorspelbaarheid als randvoorwaarde in beleidsvorming: een lager institutioneel vertrouwen hangt samen met een lagere bereidheid én vermogen om mee te bewegen met transities; dit patroon is ongewijzigd sinds 2021. Aandacht voor de herkomst van wantrouwen is cruciaal: zonder vertrouwen worden oplossingen moeilijker geaccepteerd. Goed bestuur – voorspelbaar, uitlegbaar en consequent – vormt daarmee een basisvoorwaarde voor deelname.
- Groep ‘kwetsbaren’ als vertrekpunt, niet de transitie: over transities heen haakt een relatief stabiele groep af door een stapeling van factoren. Het ligt daarom voor de hand om vanuit draagkracht en bereidwilligheid van deze groep te redeneren en expliciet te markeren waar mensen structureel buiten de boot dreigen te vallen, in plaats van per losse transitie.
- Onderscheid mee ‘kunnen’ en mee ‘willen’: kunnen gaat over drempels (kosten, vaardigheden, toegang), willen over motivatie, waarden en ervaren rechtvaardigheid. Beide beïnvloeden elkaar, en “kunnen” gaat niet vanzelf vóór “willen”. Breng in kaart waar vooral drempels spelen en waar juist legitimiteitsvragen knellen, mede in het licht van (on)vermijdelijkheid: vergrijzing is onontkoombaar, flexibilisering van de arbeidsmarkt is beleidsmatig te sturen, wat kleurt wat redelijkerwijs gevraagd kan worden.
- Transities zijn veranderlijk, en daarmee ook de inclusiviteit daarvan: sinds 2021 zijn accenten verschoven: bij energie naast “schoon” ook betaalbaarheid, zekerheid en geopolitieke onafhankelijkheid; bij digitalisering minder techno-optimisme en meer aandacht voor data, privacy en autonomie; de arbeidsmarkt is krapper en internationaler met lokale impact op woningen en voorzieningen. Deze verschuivingen veranderen wie profiteert, wie risico loopt en dus ook de contouren van inclusiviteit.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

In de 21e eeuw speelden verschillende maatschappelijke transities, die grote verschuivingen binnen de samenleving met zich mee hebben gebracht. Een prominente verandering is bijvoorbeeld de energietransitie, waarin fossiele brandstoffen steeds meer plaats maken voor stikstofarme, duurzame energiebronnen. Op het gebied van technologie springen digitalisering, robotisering, de biomedische revolutie en de opkomst van algoritmes en kunstmatige intelligentie in het oog. Dit soort maatschappelijke veranderingen kennen vaak een lange looptijd: het kan wel 25 tot 50 jaar duren voordat ze volledig voltooid zijn.

Bovenstaande opsomming van transities is geenszins compleet en evenmin onomstreden. Wel is duidelijk dat de ontwikkelingen grote gevolgen hebben voor de manier waarop burgers met elkaar communiceren, en de manier waarop besluiten worden genomen. Hoewel transities vaak een langdurig proces zijn, doen ze een beroep op het aanpassingsvermogen van de samenleving. Maatschappelijke transities kunnen daardoor zorgen voor verdeeldheid. Voor- en tegenstanders kunnen tegenover elkaar komen te staan en dat kan leiden tot polarisatie tussen groepen. Maar er zijn ook verschillen in de mate waarin mensen mee kunnen en willen met deze veranderingen. Een deel van hen haakt af, bijvoorbeeld vanwege hun economische positie of gebrek aan ondersteuning, of wil niet mee met de veranderingen. Dit vraagt om onderzoek naar inclusiviteit in maatschappelijke transities; waarbij wordt gekeken naar mogelijke verschillen in de mate waarin individuen mee kunnen en mee willen.

De inclusiviteit van de maatschappelijke transities staat sinds 2019 op de politieke agenda van de provincie Zuid-Holland. In 2021 is daarom in opdracht van de provincie door I&O Research (nu: Ipsos I&O) een onderzoek uitgevoerd met als titel "'Wen er maar aan'- Hoe inclusief zijn de grote maatschappelijke transities in Zuid-Holland?". Dit onderzoek gaf meer inzicht in hoe inwoners zélf de inclusiviteit van een viertal maatschappelijke transities beleven. Uit dit onderzoek bleek dat inwoners van Zuid-Holland verschillend tegenover de maatschappelijke transities staan. Duidelijk werd dat er groepen inwoners zijn die moeite hebben met meerdere transities. Dit gold met name voor inwoners met een laag inkomen en inwoners met een lager opleidingsniveau. Verder bleek dat vooral praktische en persoonlijke bezwaren een rol speelden bij inwoners die aangeven niet (goed) mee te kunnen met transities.

Vijf jaar na deze nulmeting wil de provincie Zuid-Holland opnieuw onderzoek doen naar dit onderwerp. Hoe staan inwoners van de provincie tegenover de maatschappelijke transities, en zijn er wellicht andere ontwikkelingen die voor spanning in de samenleving zorgen?

1.2 Doel- en vraagstelling

Het doel van het onderzoek is het bieden van inzicht in de ervaringen en verwachtingen van inwoners van Zuid-Holland met betrekking tot de maatschappelijke transities die zich momenteel voltrekken. Een belangrijke vraag hierbij is of er zich ten opzichte van 2021 veranderingen hebben voorgedaan in de mate waarin inwoners mee willen en/of mee kunnen met de maatschappelijke veranderingen. Het onderzoek biedt aanknopingspunten voor (provinciaal) beleid om inwoners die niet mee kunnen komen of onevenredig worden geraakt door de transities, toch te bereiken en te betrekken. De provincie Zuid-Holland gebruikt de uitkomsten van het onderzoek voor de eigen kennisagenda en in meer praktische zin als toetsingskader voor nog op te stellen beleidsplannen.

1.2.1 Onderzoeksvraag

De centrale onderzoeksvraag luidt: Hoe staan inwoners tegenover de maatschappelijke transities? Onder meer wat betreft:

- zorgen, verwachtingen en kansen
- ervaren urgentie
- persoonlijke relevantie en betrokkenheid
- vertrouwen in slagen van de transities

Uit deze centrale vraag volgen verschillende deelvragen.

1. In hoeverre 'kunnen en/of willen inwoners mee' met maatschappelijke transities?
2. In hoeverre zijn er verschillen tussen groepen inwoners te onderscheiden, wat betreft de houding ten aanzien van maatschappelijke transities?
   - Wat zijn de kenmerken van de groep die in mindere mate mee kunnen en/of willen met maatschappelijke transities?
3. Welke aanknopingspunten bieden de uitkomsten voor de provincie Zuid-Holland om in haar beleid betreffende transities (meer) rekening te houden met het vermogen van verschillende groepen in de samenleving om mee te kunnen dan wel te willen met transities?

1.2.2 Keuze van transities

In dit onderzoek richten we ons op een viertal maatschappelijke transities waar inwoners mee te maken hebben. De thematische afbakening is in grote lijnen hetzelfde als het eerdere onderzoek naar transities van 2021. Wel is het zo dat er binnen de onderzochte transities andere accenten zijn gelegd en nieuwe elementen aan de vraagstelling zijn toegevoegd. Omdat het een één-meting is, die veranderingen ten opzichte van de vorige meting wil laten zien, is vergelijkbaarheid van de thema's belangrijk. Tegelijkertijd hebben de in 2021 geselecteerde transities ontwikkelingen doorgemaakt. Daarom is ervoor gekozen om de transities deels gelijk te houden - flexibilisering van de arbeidsmarkt, digitalisering en de energietransitie, maar ook te kijken naar nieuwe ontwikkelingen, zoals internationalisering van de arbeidsmarkt, de circulaire transitie en vergrijzing. Een operationalisering en theoretische afbakening van deze transities, en de term 'inclusiviteit', volgt in hoofdstuk 2.

1.3 Uitvoering van het onderzoek

1.3.1 Literatuurstudie

Allereerst is een beknopte deskresearch uitgevoerd. Daarbij is voortgebouwd op de inzichten uit de vorige meting. Het doel van de deskresearch was om meer inzicht te krijgen in de materie, en een onderbouwde keuze te kunnen maken wat betreft de te onderzoeken transities.

1.3.2 Expertinterviews

Om een beter beeld te krijgen van de mate waarin inclusiviteit van maatschappelijke veranderingen een rol speelt op de verschillende beleidsdomeinen, zijn interviews uitgevoerd met zeven beleidsmedewerkers van de provincie Zuid-Holland. Deze interviews vonden plaats tussen 14 en 21 januari 2026. De bevindingen vanuit de interviews en de inzichten uit de literatuurstudie zijn gebruikt bij de bepaling van de te onderzoeken thema's en de ontwikkeling van een vragenlijst voor het kwantitatieve deel van dit onderzoek.

1.3.3 Enquête onder inwoners

De vragenlijst voor deze één-meting is gebaseerd op de vraagstelling uit de nulmeting in 2021 en de inzichten uit de literatuurstudie en expertinterviews. De vragenlijst is uitgezet onder alle leden (18 jaar en ouder) van

het online I&O Research Panel[2] die in de provincie Zuid-Holland wonen. Er zijn in totaal 8.623 panelleden uitgenodigd, waarvan er 4.944 de vragenlijst hebben ingevuld. Dat is een totale respons van 57 procent. Op de data is een weging toegepast naar geslacht, leeftijd, opleiding en stemgedrag bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2025, zodat de uitkomsten op die kenmerken representatief zijn. Net als bij de vorige meting is een factoranalyse uitgevoerd op basis van een reeks stellingen die de houding ten aanzien van de vier transities inzichtelijk maakt. De resultaten hiervan worden besproken in paragraaf 2.2.

1.3.4 Leeswijzer

In de hoofdstukken worden uitkomsten regelmatig uitgesplitst naar enkele achtergrondkenmerken, om – wanneer relevant – verschillen tussen groepen te laten zien. Het gaat bijvoorbeeld om leeftijd, geslacht en opleidingsniveau, maar ook naar inkomen, werksituatie, stedelijkheid en politieke voorkeur. Deze laatste uitsplitsingen worden meer uitgebreid toegelicht in Bijlage A.

Wanneer wordt gesproken van een ‘verschil’ gaat het om een significant verschil. Als percentages niet optellen tot 100 procent, komt dat door afrondingsverschillen. Met ‘n=’ bij een figuur of tabel is aangegeven hoeveel respondenten de betreffende vraag hebben beantwoord.

In hoofdstuk 2 komt de theoretische afbakening van het onderzoek aan bod. Hierin worden de begrippen transities en inclusiviteit nader uitgewerkt. Vervolgens staat in hoofdstuk 3 de houding van inwoners tegenover maatschappelijke ontwikkelingen centraal. In de hoofdstukken 4, 5, 6 en 7 komen achtereenvolgens de geselecteerde transities aan de orde: flexibilisering en internationalisering van de arbeidsmarkt, de digitale transitie, de energietransitie en de vergrijzing.

[2] *Het I&O Research Panel (gecertificeerd volgens ISO 20252:2019) is een onderzoekspanel van personen die instemming gaven om regelmatig een uitnodiging te ontvangen voor online onderzoek. Het panel telt momenteel ruim 40.000 actieve leden van 16 jaar en ouder.*

2 Verkenning en afbakening

De centrale begrippen binnen dit onderzoek, transities en inclusiviteit, vragen om een duidelijke en passende definiëring. In paragraaf 2.1 wordt stilgestaan bij de afbakening van het begrip 'transitie' en worden de verschillende maatschappelijke transities die in dit onderzoek centraal staan kort toegelicht. In paragraaf 2.2 staat het begrip inclusiviteit centraal en hoe deze in dit onderzoek is gemeten.

2.1 Transities

Voor de invulling van het begrip 'transitie' sluiten we aan bij de definitie die in 2021 is gebruikt, namelijk die van onderzoeksinstituut DRIFT:

> '*Een transitie is een proces van fundamentele en onomkeerbare veranderingen in cultuur, (institutionele) structuur en werkwijze op systeemniveau. Het duurt ongeveer 25 tot 50 jaar voor een transitie volledig verwezenlijkt is.*'[3]

In dit onderzoek richten we ons op een viertal hoofdthema's waar transities plaatsvinden. Deze zijn:

- Arbeidsmarkt: flexibilisering en internationalisering
- Technologie: digitalisering en gebruik van AI
- Duurzaamheid: energietransitie en circulaire economie;
- Demografie: vergrijzing.

De flexibilisering van de arbeidsmarkt, digitalisering van de samenleving en de overstap naar duurzame energie zijn ook in 2021 onderzocht. Binnen deze thema's zijn echter nieuwe elementen toegevoegd en mede daardoor is de vraagstelling deels aangepast en geactualiseerd. Een nieuw thema bij deze meting is de vergrijzing.

2.1.1 Flexibilisering en internationalisering van de arbeidsmarkt

In het onderzoek in 2021 stond onder andere de flexibilisering van de arbeidsmarkt centraal. Er bestaat geen standaarddefinitie voor flexibele arbeidsrelaties. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)[4] maakt een onderscheid tussen werknemers met een vaste en flexibele arbeidsrelatie. Werknemers met een vaste arbeidsrelatie hebben een contract voor onbepaalde tijd én een vast aantal uren. Zij hebben de hoogste baan- en inkomenszekerheid. Ook zelfstandigen met personeel en meewerkende gezinsleden worden tot de vaste arbeidsrelaties gerekend. Alle andere werknemers hebben een flexibele arbeidsrelatie, hieronder vallen bijvoorbeeld ook zzp'ers. In de afgelopen jaren werkt het kabinet aan hervormingen op de arbeidsmarkt, om ongelijkheden aan te pakken en schijnzelfstandigheid tegen te gaan. Er zijn (en worden) verschillende maatregelen genomen die moeten zorgen voor een verbeterde positie van (schijn)zelfstandigen.[5]

In het huidige onderzoek staat daarnaast ook de internationalisering van de arbeidsmarkt centraal. Doordat de economie steeds internationaler wordt, en in sommige sectoren een tekort aan arbeidskrachten ontstaat, is sprake van een toenemende arbeidsmigratie. Daardoor stijgt het aantal buitenlandse werknemers op de Nederlandse arbeidsmarkt, iets wat grote maatschappelijke gevolgen met zich

[3] *Zie: Transities • DRIFT*
[4] *Zie: https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2025/07/minder-werknemers-met-flexibel-contract/flexibele-arbeidsrelatie*
[5] *Zie bijvoorbeeld: Wetsvoorstel voor meer zekerheid flexwerkers ingediend bij de Tweede Kamer | Nieuwsbericht | Rijksoverheid.nl*

meebrengt – niet alleen op de arbeidsmarkt maar ook bijvoorbeeld voor de woningmarkt, voorzieningen en sociale cohesie.[6]

2.1.2 Digitalisering en gebruik van AI

Met de digitale transitie bedoelen we de toenemende digitalisering en technologisering in brede zin. De gevolgen van digitalisering werken door op vele aspecten van onze maatschappij, van de manier waarop we met elkaar communiceren, tot de manier waarop we werken en hoe de economie functioneert. Sinds de meting in 2021 is de opkomst van **kunstmatige intelligentie** (AI) versneld met zowel gevolgen in de werk- en privésfeer als in contacten met instanties en overheidsdiensten. Deze ontwikkelingen kunnen aan de ene kant het dagelijks leven van inwoners vergemakkelijken, maar aan de andere kant ook gepaard gaan met risico's en wellicht ook problemen voor degenen die niet met de ontwikkelingen meekunnen.

2.1.3 Energietransitie en circulaire economie

De **energietransitie** is de overgang van een energiesysteem gebaseerd op fossiele energiebronnen naar een energiesysteem gebaseerd op duurzame energiebronnen. Al decennia staat deze transitie internationaal op de agenda met als belangrijk ijkpunt de klimaatconferentie van Parijs 2015. Het destijds ondertekende akkoord bepaalt grotendeels de koers van de energietransitie in Nederland. Nederland heeft, naar aanleiding van 'Parijs 2015' een nationaal klimaatakkoord opgesteld, met het volgende centrale doel: het terugdringen van de uitstoot van broeikasgassen met 49 procent in 2030 ten opzichte van 1990. In september 2025 gaf het Planbureau voor de Leefomgeving aan dat de kans op het halen van dit doel heel erg klein is.[7]

Een andere ontwikkeling die hier nauw mee samenhangt en voor de Provincie Zuid-Holland een belangrijke pijler vormt, is de overstap naar een **circulaire economie**. Een circulaire economie kan worden gedefinieerd als: "[In een circulaire economie worden producten] binnen gesloten kringlopen geproduceerd, gedistribueerd en geconsumeerd. Zodoende wordt de waarde van grondstoffen, materialen en producten zo lang mogelijk behouden, waardoor er bijna geen afval meer is".[8] De Rijksoverheid heeft een Nationaal Programma Circulaire Economie 2023-2030 gepubliceerd, met de ambitie om in 2050 een volledige circulaire economie te hebben.

2.1.4 Vergrijzing

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) meldde in december 2025 dat er, volgens de bevolkingsprognose, vanaf dat jaar voor het eerst meer 65-plussers in Nederland zijn dan jongeren tot 20 jaar.[9] Tegelijkertijd daalt het aandeel mensen in de arbeidsgerechtigde leeftijd, zij vormen op dit moment 59 procent van de bevolking. Deze demografische transitie brengt verschillende gevolgen met zich mee, zoals een grotere druk op de woningmarkt, een verhoogde zorgbehoefte, een verschuiving in de vraag op de arbeidsmarkt en zorgen over de betaalbaarheid van de verzorgingsstaat.[10] Deze ontwikkelingen hebben ook een direct effect op het dagelijkse leven van mensen, met een hogere druk op informele zorg (mantelzorg) en een stijging van het aantal ouderen dat zich eenzaam voelt.[11]

---

[6] *Zie bijvoorbeeld: Structuur van de werkgelegenheid en internationalisering van bedrijven - Internationaliseringsmonitor 2025-II | CBS en Arbeidsmigratie en sociale cohesie in Nederland | Sociaal en Cultureel Planbureau*
[7] *Zie: Kans op halen klimaatdoel 2030 heel erg klein; stevig, structureel extra beleid nodig | Planbureau voor de Leefomgeving*
[8] *Zie: https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/beleidsnotas/2023/02/03/nationaal-programma-circulaire-economie-2023-2030/Nationaal+Programma+Circulaire+Economie+2023-2030.pdf*
[9] *Zie: https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2025/51/bevolkingsprognose-vanaf-nu-meer-ouderen-dan-jongeren*
[10] *Zie: https://www.uwv.nl/nl/nieuws/demografische-veranderingen-op-de-arbeidsmarkt-meer-doen-met-minder-mensen*
[11] *Zie: https://www.vtv2018.nl/impact-van-de-vergrijzing*

2.2 Inclusiviteit

In het huidige onderzoek sluiten we aan bij de definitie van 'inclusiviteit' die in de vorige meting is gebruikt. Dat betekent dat we aansluiten bij de afbakening van inclusiviteit zoals de provincie Zuid-Holland deze zelf maakt, namelijk 'gelijke kansen voor alle inwoners om deel te nemen aan de maatschappij'. Inclusiviteit van de transities wordt benaderd op basis van zowel het feitelijk mee kunnen als het psychologisch mee willen. Dat laatste moet breed worden opgevat: in hoeverre inwoners positief dan wel negatief tegenover een transitie staan, valt hier ook onder.

2.2.1 Schaalscores voor de houding ten aanzien van de transities

Om de houding van inwoners van Zuid-Holland tegenover de onderzochte transities inzichtelijk te maken, zijn aan respondenten verschillende vragen en stellingen over deze onderwerpen voorgelegd. De antwoorden hierop zijn geanalyseerd op onderlinge samenhang met behulp van een factoranalyse. Hiermee worden meerdere stellingen geclusterd tot één overstijgende factor. Op basis van de variabelen die tezamen de factor vormen, is de betekenis bepaald. Een aantal van deze factoren is te beschouwen als een weergave van de mate waarin men positief of negatief staat tegenover een maatschappelijke transitie, c.q. of men daarin mee kan of mee wil. Deze zijn:

1. Houding tegenover flexibilisering van de arbeidsmarkt
2. Houding tegenover internationalisering van de arbeidsmarkt
3. Houding tegenover energietransitie
4. Houding tegenover circulaire economie
5. Inschatting van de eigen digitale vaardigheden
6. Bereidheid om de lasten van vergrijzing te dragen

De factoren (1) tot en met (4) hebben betrekking op zowel wenselijkheid van de ontwikkeling, het zien van de voordelen en/of het aanvaarden van de consequenties ervan. Factor (5) is geconstrueerd op basis van de stellingen over digitalisering en AI zegt meer iets over de eigen mogelijkheden om in deze transitie mee te kunnen. Factor (6) heeft een nog iets ander karakter. Wat betreft de demografische transitie is het niet zozeer de vraag of men positief of negatief staat tegenover de ontwikkeling zelf, maar meer of men bereid is de lasten ervan te dragen.

De onderliggende stellingen van iedere factor zijn hieronder weergegeven. In de tweede kolom is met een '+' of een '-' de richting van het verband aangegeven.[12]

Tabel 2.1 – Houding ten aanzien van flexibilisering van de arbeidsmarkt

Houding ten aanzien van flexibilisering van de arbeidsmarkt	Richting verband
Flexwerkers zijn beter af dan werknemers met een vast contract	+
De toename van het aantal flexwerkers is onvermijdelijk	+
Werkgevers moeten sneller een vast contract aanbieden aan hun werknemers	-
In de toekomst moet het aantal flexwerkers worden verminderd	-

[12] Een '+' betekent een positief, en een '- ' een negatief verband tussen de stelling en de overkoepelende factor. Concreet: bij de eerste stelling 'Flexwerkers zijn beter af dan werknemers met een vast contract' is de richting van het verband positief. Dat wil zeggen dat een positieve beantwoording van deze stelling ook een positieve houding tegenover de factor (flexibilisering van de arbeidsmarkt) betekent. De derde stelling 'Werkgevers moeten sneller een vast contract aanbieden aan hun werknemers' heeft een negatief verband. Een negatief antwoord op deze stelling betekent een negatieve algemene houding tegenover flexibilisering van de arbeidsmarkt.

Tabel 2.2 – Houding ten aanzien van internationalisering van de arbeidsmarkt

Houding ten aanzien van internationalisering van de arbeidsmarkt	Richting verband
Voor de Nederlandse economie is het goed dat er mensen uit het buitenland hier komen werken	+
De toename van arbeidsmigratie is onvermijdelijk	+
Als er meer werknemers uit het buitenland naar Nederland komen, verkleint dat mijn eigen kansen op werk	-
Nederland moet strengere regels invoeren om de instroom van buitenlandse werknemers te beperken	-

Tabel 2.3 – Houding ten aanzien van persoonlijke gevolgen van de energietransitie

Houding ten aanzien van persoonlijke gevolgen van de energietransitie	Richting verband
De energietransitie vergroot de verschillen tussen groepen mensen	-
Ik heb het gevoel dat ik gedwongen word om over te schakelen op duurzame energie	-
Het overschakelen op duurzame energie gaat mij te snel	-
De overheid houdt voldoende rekening met mensen zoals ik als het gaat om de energietransitie	+

Tabel 2.4 – Houding ten aanzien van circulaire transitie

Houding ten aanzien van circulaire economie	Richting verband
Ik probeer producten zo lang mogelijk te gebruiken voor ik iets nieuws koop	+
Als iets kapot is, koop ik liever iets nieuws dan dat ik het laat repareren	-
De overgang naar een circulaire economie is noodzakelijk	+
Een circulaire economie is vooral iets waar de overheid en bedrijven zich mee moeten bezighouden, niet mensen zoals ik	-
De overgang naar een circulaire economie gaat mij te snel	-
Ik maak me zorgen dat de overgang naar een circulaire economie ten koste gaat van onze welvaart	-

Tabel 2.5 – Houding ten aanzien van digitale vaardigheden en zelfbewustzijn

Houding ten aanzien van digitale vaardigheden en zelfbewustzijn	Richting verband
Ik heb vaak hulp nodig van mensen uit mijn omgeving om digitale zaken te regelen	-
Ik kan goed overweg met computers	+
Ik kan goed overweg met smartphones	+
Ik heb het gevoel dat ik gedwongen word om mee te doen met digitale ontwikkelingen	-
Ik maak gebruik van AI (zoals chatbots of spraakassistenten) om mij te helpen in mijn dagelijkse taken	+
Ik weet hoe ik mijn online privacy kan instellen en controleren op websites en apps die ik gebruik	+
Verdere digitalisering van de samenleving is onvermijdelijk	+
Ik ben bang dat de digitale ontwikkelingen in de komende tien jaar voor mij te snel zullen gaan	-

Tabel 2.6 – Houding ten aanzien van het dragen van de lasten van vergrijzing

Houding ten aanzien van het dragen van de lasten van vergrijzing	Richting verband
De pensioenbedragen moeten verlaagd worden om de lasten niet te hoog op te laten lopen	+
Ouderen zouden vaker plaats moeten maken op de woningmarkt voor jongere generaties	+
Ik vind het acceptabel als de pensioenleeftijd verder wordt verhoogd	+
De overheid mag van burgers verwachten dat zij meer verantwoordelijkheid nemen voor hun eigen zorg op latere leeftijd	+
Ouderen moeten worden gestimuleerd om na hun pensioen meer vrijwilligerswerk te doen	+

3 Algemene houding tegenover transities

In paragraaf 3.1 komt aan bod hoe inwoners naar hun (directe) omgeving kijken en hoe zij ontwikkelingen op zowel lokaal als mondiaal niveau inschatten. Paragraaf 3.2 gaat over hoe men naar veranderingen en ontwikkelingen in het algemeen kijkt.

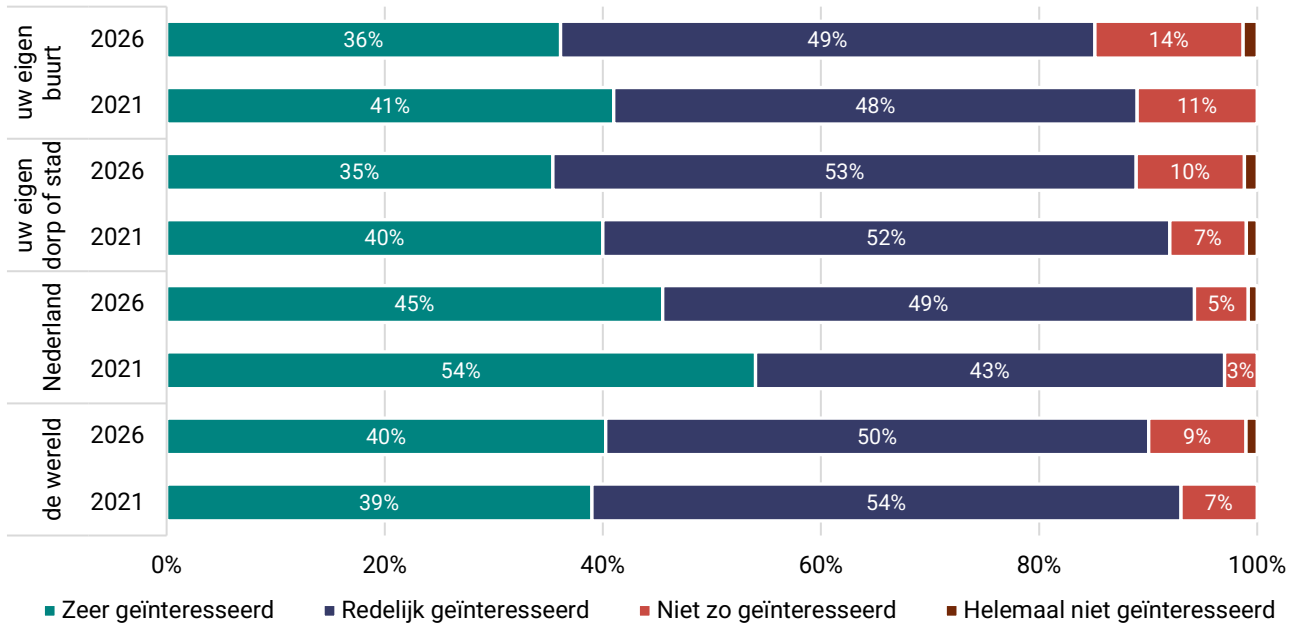
3.1 Interesse en houding tegenover omgeving en ontwikkelingen

Men heeft iets minder interesse in (directe) omgeving

Inwoners zijn vooral zeer geïnteresseerd in de ontwikkelingen in Nederland (45%). Wel is dit percentage afgenomen ten opzichte van 2021 toen nog 54% van de inwoners zeer geïnteresseerd was in wat er in Nederland gebeurt. Een gelijke daling is te zien in de interesse in de eigen buurt en eigen dorp of stad. Een derde is zeer geïnteresseerd in gebeurtenissen in eigen dorp of stad (35%) en de eigen buurt (36%), waar dat in 2021 voor respectievelijk 40% en 41% gold.

Figuur 3.1 - In hoeverre bent u geïnteresseerd wat er gebeurt in...?

Basis: inwoners van Zuid-Holland, n=4.944.

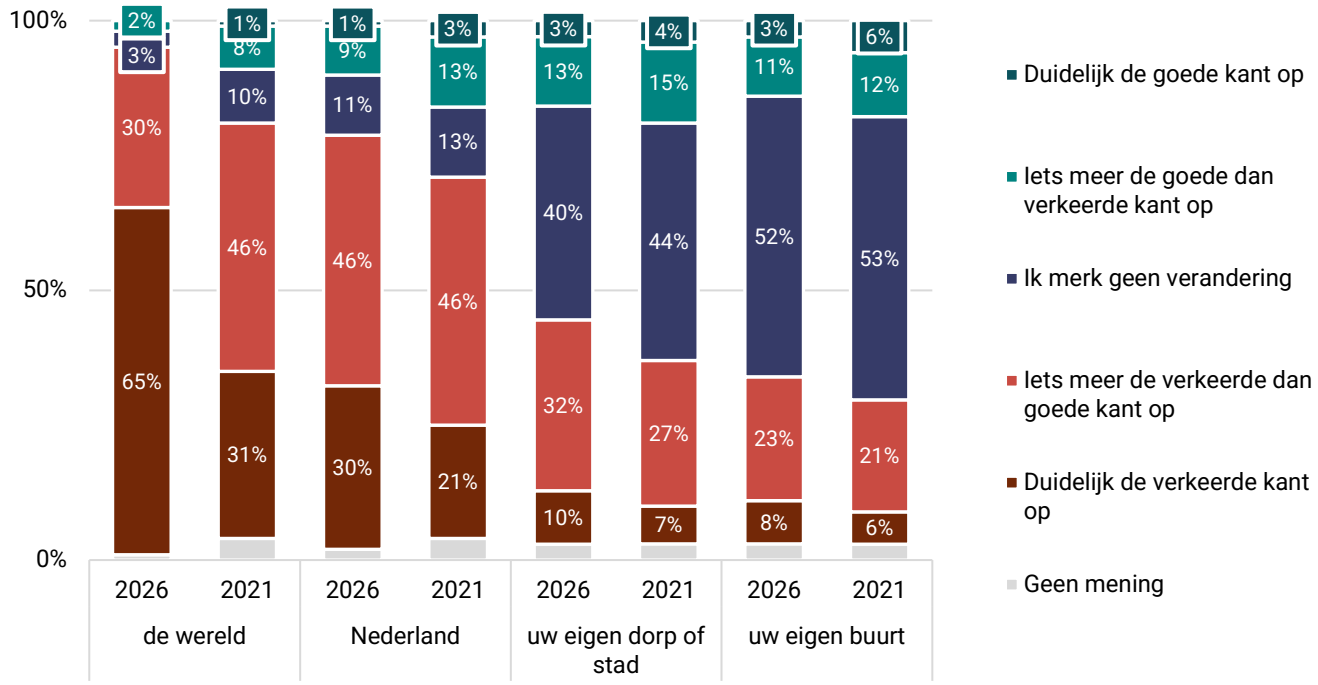

Negatief sentiment over ontwikkelingen op lokaal en mondiaal niveau

Inwoners van Zuid-Holland zijn negatiever geworden over de ontwikkelingen op zowel lokaal als mondiaal niveau. Volgens 94 procent gaat het de verkeerde kant op met de wereld, in 2021 vond driekwart (77%) dat nog. Vooral het percentage dat zegt dat het ‘duidelijk de verkeerde kant op gaat’ nam toe van 31 naar 65 procent. Eenzelfde tendens is zichtbaar als het gaat om Nederland, eigen dorp of stad en de eigen buurt. Het valt op dat het negatieve sentiment samenhangt met de schaalgrootte: het meest negatief is men over de ontwikkeling op mondiaal niveau, waar in de directe omgeving (de eigen buurt) het merendeel weinig verandering ziet.

Figuur 3.2 - In hoeverre gaat het volgens u de goede of verkeerde kant op met … ?[13]

Basis: inwoners van Zuid-Holland, n=4.944.

Inwoners die het idee hebben dat het duidelijk de goede dan wel verkeerde kant op gaat met de eigen buurt of Nederland is gevraagd aan welke veranderingen of ontwikkelingen ze denken. De gegeven antwoorden zijn thematisch te clusteren.

Degenen die vinden dat het de goede kant op gaat met hun eigen buurt noemen vooral dat het groen en de openbare ruimte meer of beter onderhouden wordt, een sterke sociale cohesie door bijvoorbeeld de inzet van vrijwilligers en buurtinitiatieven, en zichtbare investeringen in woningbouw, of andere renovatie en voorzieningen. Ook veiligheid (met name verkeersveiligheid door maximumsnelheid van 30-km/u en autoluwe gebieden), een actiever en beter communicerend gemeentebestuur, en verduurzaming/energietransitie worden vaak genoemd als positieve elementen. Daarnaast waarderen veel mensen de toegenomen diversiteit en verjonging, schonere straten en een levendiger aanbod van winkels, horeca en cultuur.

Onder inwoners die juist zeggen dat het de verkeerde kant op gaat met de eigen buurt overheerst het beeld van verloedering en rommel, achterstallig onderhoud van groen en openbare ruimte, en onvoldoende handhaving. Veel respondenten ervaren meer onveiligheid en overlast én agressiever verkeersgedrag en parkeerdruk. Ook de krapte op de woningmarkt frustreert: te weinig betaalbare (sociale) woningen voor jongeren en ouderen en verdichting of hoogbouw ten koste van groen en speelruimte. Daarnaast is er onder sommigen onvrede over gemeentelijke keuzes en communicatie, het verdwijnen van bepaalde voorzieningen, en een gevoel van verminderde sociale cohesie en toenemende polarisatie. Spanningen rond

[13] *In deze figuur zijn onder 'de goede kant op' de antwoordcategorieën 'duidelijk de goede kant op' en 'meer de goede kant dan de verkeerde kant op' samengenomen. Idem voor 'de verkeerde kant op' ('duidelijk de verkeerde kant' en 'meer de verkeerde kant dan de goede kant').*

migratie/opvang en de veranderende bevolkingssamenstelling worden regelmatig genoemd als bron van conflict en onbegrip.

Mensen die aangeven dat het de goede kant op gaat met Nederland wijzen onder andere op het nieuwe kabinet, en de meer constructieve politieke toon waarin ze meer bereidheid tot samenwerken en besluitvorming horen. Zij putten daaruit hoop dat de grote dossiers (onder andere woningbouw, asiel/migratie, stikstof, energie) eindelijk worden aangepakt. Ook de economische basis – werkgelegenheid, welvaart en voorzieningen – wordt als relatief sterk ervaren.

De groep die vindt dat het op nationaal niveau de verkeerde kant opgaat, noemt vooral zaken die te maken hebben met politieke stilstand en/of (mede daardoor) een gebrek aan vertrouwen in de landelijke overheid. Ze ervaren weinig langetermijnvisie, te veel invloed van lobbygroepen en een hardere, gepolariseerde cultuur aangewakkerd door (desinformatie op) (sociale) media. Andere genoemde elementen zijn stijgende kosten en belastingen, groeiende ongelijkheid, woningnood en bezuinigingen op bijvoorbeeld onderwijs en veiligheid. Op het gebied van migratie en integratie, en klimaat en natuur zijn de meningen uiteenlopend: volgens de één gebeurt er te weinig, de ander vindt het huidige beleid juist te vergaand of zelfs onhaalbaar.

Naar achtergrondkenmerken[14]

- De groep 50 tot 64 jaar is over het algemeen het minst positief gestemd over de ontwikkeling van de eigen leefomgeving wanneer zij worden vergeleken met jongere groepen en 65-plussers. Zo denkt 41 procent van hen dat het de verkeerde kant op gaat met hun eigen buurt, tegenover 20% van de 18 tot 34-jarigen, 33% van de 35 tot 49-jarigen en 27% van de 65-plussers. Naar nationaal en internationaal niveau zijn deze verschillen minder of niet aanwezig.
- Ook lager- en middelbaar opgeleiden zien de toekomst van de eigen omgeving minder rooskleurig in dan hoger opgeleiden. Respectievelijk 83 en 81 procent denkt dat het met Nederland de verkeerde kant op gaat – waar dat voor 70 procent van de hoger opgeleiden geldt. Voor de perceptie van mondiale ontwikkelingen zijn er geen verschillen.
- De groep die moeilijk kan rondkomen, of voor wie dit niet moeilijk maar ook niet makkelijk is, denkt ook vaker dat het de verkeerde kant opgaat met de eigen buurt, dorp of stad en Nederland.
- Tot slot zijn links-progressieve kiezers positiever over de ontwikkeling van de directe leefomgeving: 22% denkt dat het de goede kant op gaat met de eigen buurt (centrumrechtse kiezers: 14%; rechts-conservatief: 8%). Rechts-conservatieve kiezers vinden meer dan andere groepen dat het met Nederland de verkeerde kant opgaat (92% - tegenover 67% van de links-progressieve kiezers, 70% van de centrumrechtse kiezers en 79% van de niet-stemmers). Over de wereld maken links-progressieve (96%) en centrumrechtse kiezers (97%) zich dan weer meer zorgen dan de groep die rechts-conservatief stemde (90%). Wanneer er gekeken wordt naar de verschillen bij zelfplaatsing op de conservatief-progressiefschaal, komen er vergelijkbare verdelingen naar voren.

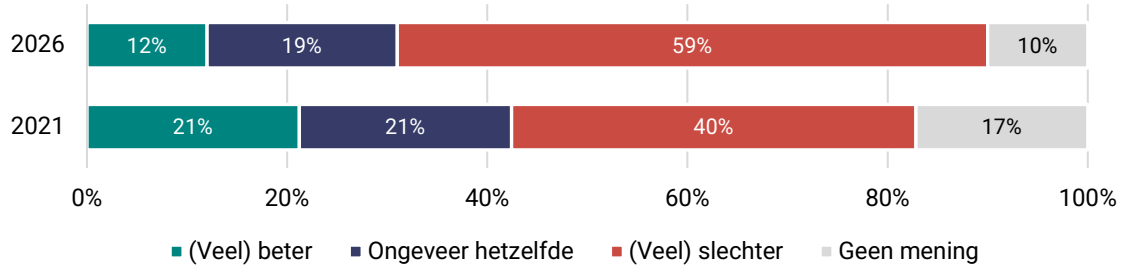
Inwoners pessimistischer geworden over de toekomst

Zes op tien inwoners denken dat Nederland er in 2050 slechter voorstaat dan nu (59%). Dit is een duidelijke toename in vergelijking met 2021, toen 40 procent van de inwoners dat nog dacht. Een groep van 12 procent verwacht dat Nederland er (veel) beter zal voorstaan in 2050 (in de vorige meting was dat 21%).

[14] *In de leeswijzer is van enkele achtergrondkenmerken beschreven hoe deze zijn ingedeeld.*

Figuur 3.3 - Verwacht u dat Nederland er in 2050 over het geheel genomen beter of slechter voorstaat dan nu? Of ongeveer hetzelfde?

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944.

Naar achtergrondkenmerken[15]

- Jongere leeftijdsgroepen zijn meer positief over de situatie in 2050 dan inwoners boven de 50. Van de 18 tot 34-jarigen en 35 tot 49-jarigen verwacht respectievelijk 21% en 13% dat het er in 2050 (veel) beter voorstaat dan nu. Onder 50 tot 64-jarigen geldt dat voor 7 procent, en onder 65-plussers voor 9 procent.
- Ook hoger opgeleiden zien de situatie op de lange termijn meer positief in dan lager en middelbaar opgeleiden. Eén op vijf (19%) van de hoger opgeleiden denkt dat het er in 2050 beter voorstaat. Dat geldt voor 6 procent van de lager-, en 8 procent van de middelbaar opgeleiden.
- De groep die geen moeite heeft om rond te komen, is positiever over de toekomst (15% verwacht een betere situatie) dan inwoners die meer financiële uitdagingen kennen (7-9%).
- Rechts-conservatieve kiezers zijn het meest negatief over hoe Nederland er in 2050 voorstaat: 3% denkt beter dan nu, maar 78% verwacht een slechtere situatie. Onder links-progressieve kiezers geldt dit voor respectievelijk 20% en 44%, onder centrumrechtse kiezers 13% en 54%. Er is een vergelijkbare verdeling wanneer er wordt gekeken naar zelfplaatsing van conservatief/progressief.

[15] *In Bijlage A is van enkele achtergrondkenmerken beschreven hoe deze zijn ingedeeld.*

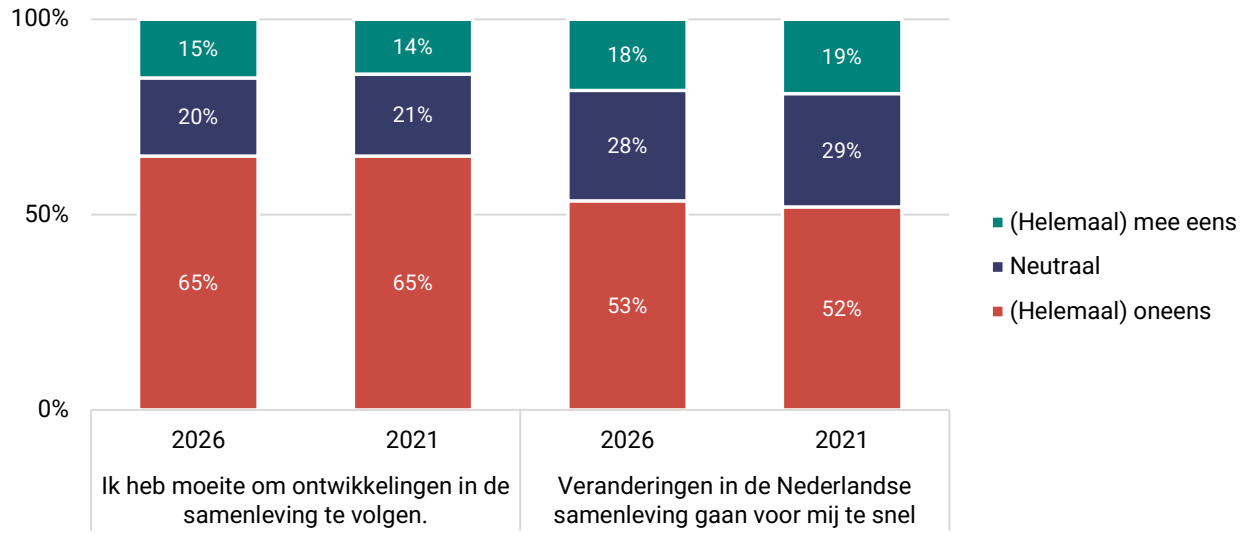
3.2 Bijhouden van ontwikkelingen

Meeste mensen kunnen ontwikkelingen goed bijhouden

Het grootste deel van de inwoners van Zuid-Holland (65%) heeft geen moeite om ontwikkelingen in de samenleving te volgen. Net als in 2021 heeft een op zeven wel moeite om deze ontwikkelingen bij te houden (15%). Volgens een nipte meerderheid (53%) gaan veranderingen in de samenleving bovendien niet te snel. Voor een op vijf is dat wel het geval. Deze percentages komen overeen met de bevindingen uit 2021.

Figuur 3.4 - In hoeverre bent u het eens met de volgende stellingen?

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944. (2021: n=3.113)

Naar achtergrondkenmerken[16]

- Jongeren tussen de 18 en 34 hebben meer moeite om de ontwikkelingen in de samenleving te volgen (20%) dan 65-plussers (13%). De groep boven de 50 jaar geeft dan juist weer vaker aan dat veranderingen voor hen te snel gaan (20-21%) in vergelijking met 18 tot 49-jarigen (16%).
- Verder blijken vrouwen meer moeite te hebben om maatschappelijke ontwikkelingen bij te houden (20% eens) dan mannen (10% eens) en zeggen zij ook vaker dat deze veranderingen voor hen te snel gaan (20% tegenover 16%).
- Hoger opgeleide inwoners hebben relatief minder moeite om ontwikkelingen in de samenleving bij te houden; voor zeven op de tien (71%) is dat geen probleem, waar dat voor zes op de tien lager- en middelbaar opgeleide inwoners geldt (60-62%). Ook gaan veranderingen in de samenleving voor hen vaker te snel. Een op de vier (27%) lager opgeleiden is het eens met deze stelling, tegenover een op tien (10%) van de inwoners met een hoger opleidingsniveau.
- De groep die aangeeft moeilijk, of niet moeilijk maar ook niet makkelijk rond te kunnen komen heeft meer moeite met het volgen van ontwikkelingen in de samenleving wanneer zij worden vergeleken met de groep die geen financiële uitdagingen kent (20% tegenover 12%). Degenen die moeite hebben met rondkomen vinden ook vaker dat veranderingen te snel gaan (32%) wanneer zij worden vergeleken met de groep die daar geen moeite mee heeft (13%).

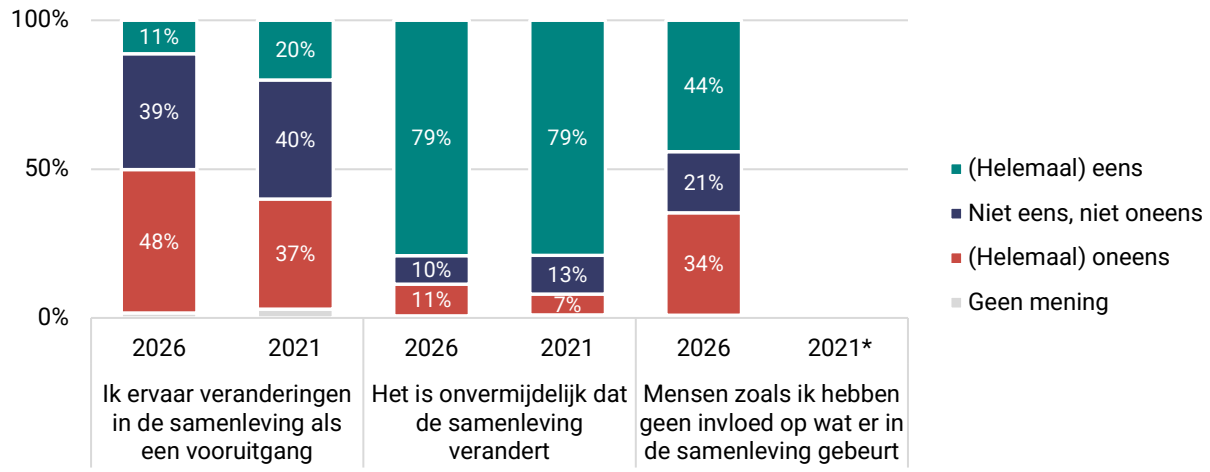
[16] *In Bijlage A is van enkele achtergrondkenmerken beschreven hoe deze zijn ingedeeld.*

- Rechts-conservatieve kiezers zijn het vaker eens met de stelling dat veranderingen in de samenleving te snel gaan (30%, tegenover 16% van de centrumrechtse en 9% van de links-progressieve kiezers). Er zijn geen verschillen in de mate waarin de groepen aangeven moeite te hebben om de ontwikkelingen te volgen.
- Wanneer er wordt gekeken naar zelfgeplaatste conservatieve en progressieve inwoners, is er wel een verschil te zien wat betreft het hebben van moeite om de ontwikkelingen te volgen; conservatieve inwoners geven vaker aan moeite te hebben (16%) ten opzichte van progressieve inwoners (13%). Ook geven beide conservatieve en neutrale inwoners vaker aan dat veranderingen in de samenleving te snel gaan (resp. 27% en 18%) als progressieve kiezers dat doen (9%).

Minder dan in 2021 zien inwoners veranderingen in de samenleving als een vooruitgang: in 2021 was een op vijf het eens met deze stelling, nu geldt dit voor één op tien (11%). Wel denkt een meerderheid dat het onvermijdelijk is dat dit gebeurt, dat was in 2021 ook zo. Iets minder dan de helft denkt dat mensen zoals zij geen invloed hebben op wat er in de samenleving gebeurt, volgens een op drie (34%) hebben zij die invloed wel.

Figuur 3.5 - In hoeverre bent u het eens met de volgende stellingen?

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944. (2021: n=3.113)

** In de meting van 2021 is deze stelling niet voorgelegd.*

Naar achtergrondkenmerken

- Jongere inwoners (18-49 jaar) zijn het vaker eens dat het onvermijdelijk is dat de samenleving verandert (81-85%) ten opzichte van inwoners boven de 50 (74-76%). Verder geven 65-plussers relatief vaak aan het eens te zijn met de stelling 'Mensen zoals ik hebben geen invloed hebben op wat er in de samenleving gebeurt' (25%), ten opzichte van 18 tot 65-jarigen (30-43%).
- Verder blijken mannen veranderingen in de samenleving meer te ervaren als een vooruitgang (13%) dan vrouwen (9%). Verder geven mannen ook relatief vaker aan dat mensen zoals zij geen invloed hebben op wat er in de samenleving gebeurt (46%) ten opzichte van vrouwen (42%).
- Hoger opgeleide inwoners zijn het vaker eens dat het onvermijdelijk is dat de samenleving verandert (88%), in vergelijking met lager (70%) en middelbaar opgeleiden (73%). Ook ervaren hoger opgeleiden veranderingen vaker als vooruitgang (15%) dan lager en middelbaar opgeleide inwoners (beide 8%).
- De groep die aangeeft moeilijk, of niet moeilijk maar ook niet makkelijk rond te kunnen komen ervaart veranderingen in de samenleving minder als vooruitgang (beide 55%) in vergelijking met inwoners die (zeer) makkelijk rondkomen (44%). Inwoners die moeilijk rondkomen vinden vaker dat mensen zoals zij geen invloed hebben op wat er in de samenleving gebeurt (64%), ten opzichte van inwoners die niet moeilijk maar ook niet makkelijk rondkomen (51%) en de groep die makkelijk rondkomt (38%).

4 Arbeidsmarkt

Dit hoofdstuk gaat over twee transities die momenteel spelen op de arbeidsmarkt: flexibilisering en internationalisering. Een deel van de werkenden in Nederland heeft een flexibel arbeidscontract of is zzp'er (zelfstandige zonder personeel). Personen met een flexibel arbeidscontract hebben een tijdelijk contract, een contract met flexibele uren, of werken op uitzend- of oproepbasis. Samen met de groep zzp'ers worden zij ook wel 'flexwerkers' genoemd. De laatste jaren is in Nederland het aandeel flexwerkers toegenomen. Deze ontwikkeling staat bekend als de 'flexibilisering van de arbeidsmarkt'. In de afgelopen jaren werkt het kabinet aan hervormingen op de arbeidsmarkt, om ongelijkheden aan te pakken en schijnzelfstandigheid tegen te gaan. Er zijn (en worden) verschillende maatregelen genomen die moeten zorgen voor een verbeterde positie van (schijn)zelfstandigen.[17]

De arbeidsmarkt in Nederland wordt ook steeds internationaler. Dit betekent dat er meer mensen uit verschillende landen in Nederland komen werken. Doordat de economie steeds internationaler wordt, en in sommige sectoren tekort aan mensen is, zoeken bedrijven werknemers uit het buitenland. Soms voor een tijdelijke, soms voor een meer duurzame relatie. Deze mensen noemen we ook wel arbeidsmigranten of 'expats'.

In paragraaf 4.1 komt het vertrouwen dat men heeft in een aantal algemene aspecten van de arbeidsmarkt aan bod. Paragraaf 4.2 gaat over hoe inwoners tegenover de flexibilisering van de arbeidsmarkt staan, en in paragraaf 4.3 komt aan de orde in hoeverre deze transitie 'inclusief' is, oftewel: in hoeverre willen en kunnen inwoners mee met deze ontwikkelingen? Paragraaf 4.4 en 4.5 bespreken de houding en inclusiviteit van de tweede transitie: de internationalisering van de arbeidsmarkt.

4.1 Vertrouwen in arbeidsmarkt algemeen

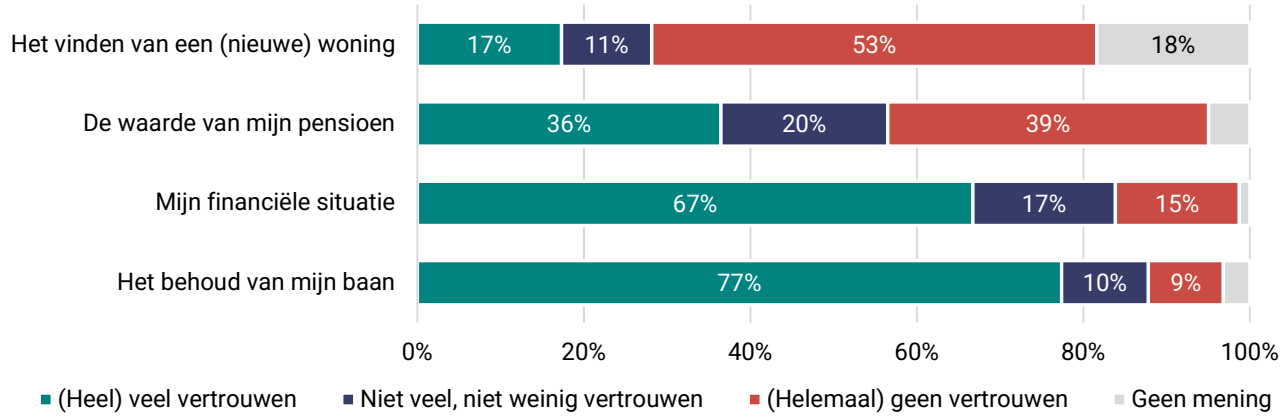
Vertrouwen in baanbehoud, minder in wonen en pensioen

Een meerderheid heeft vertrouwen in zijn of haar eigen financiële situatie en het behoud van werk (respectievelijk 67% en 77%). Over woonruimte en pensioen bestaan meer zorgen: iets meer dan de helft heeft geen vertrouwen in het kunnen vinden van een nieuwe woning (53%), en 39 procent heeft geen vertrouwen in de waarde van het eigen pensioen.

[17] *Zie bijvoorbeeld: Wetsvoorstel voor meer zekerheid flexwerkers ingediend bij de Tweede Kamer | Nieuwsbericht | Rijksoverheid.nl*

Figuur 4.1 - In hoeverre heeft u vertrouwen in de volgende zaken?

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944.

Naar achtergrondkenmerken

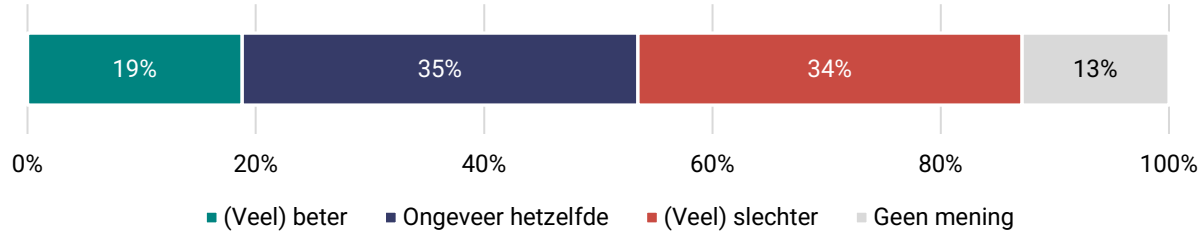
- Er zijn verschillen naar leeftijd. Het aandeel dat geen vertrouwen heeft in het vinden van een nieuwe woning en de waarde van pensioen is hoger onder inwoners jonger dan 65 dan degenen die deze leeftijd al zijn gepasseerd. Zo heeft 46 procent van de 18 tot 34-jarigen geen vertrouwen in de waarde van hun pensioen, tegenover 18 procent van de 65-plussers.
- Er is samenhang tussen opleidingsniveau en vertrouwen in de eigen financiële situatie: inwoners met een lager opleidingsniveau hebben hier vaker geen vertrouwen (22%) in dan middelbaar opgeleiden (17%). Beide groepen hebben minder vertrouwen dan de groep hoger opgeleiden (9%).
- Eenzelfde samenhang is zichtbaar tussen inkomen en vertrouwen: over het algemeen heeft de groep die moeite heeft om rond te komen minder vertrouwen in deze zaken dan degenen die hier minder problemen mee hebben.
- Daarnaast hebben inwoners die in loondienst werken meer vertrouwen dat zij hun baan behouden dan degenen die werkzaam zijn als zelfstandig ondernemer (79% tegenover 60%). Dat vertrouwen is logischerwijs ook groter onder mensen met een vast contract in vergelijking met degenen die een tijdelijk dienstverband hebben. Ook wat het betreft het vinden van een nieuwe woning is de groep lager opgeleiden minder positief.
- Tot slot rapporteren rechts-conservatieve kiezers een lager vertrouwen in al deze zaken dan links-progressieve en centrumrechtse kiezers.

Op termijn verwacht men eerder slechtere dan betere arbeidsvoorwaarden

Een derde verwacht dat de arbeidsvoorwaarden van werknemers in 2050 ongeveer hetzelfde zijn als nu (35%). Een vergelijkbare groep denkt dat deze slechter zijn (34%), een op vijf verwacht juist betere condities (19%).

Figuur 4.2 - Verwacht u dat werknemers in 2050 betere of slechtere arbeidsvoorwaarden hebben dan werknemers nu? Of zijn deze arbeidsvoorwaarden ongeveer hetzelfde?

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944.

Naar achtergrondkenmerken

- Jongeren hebben meer vertrouwen in de toekomstige arbeidscondities dan inwoners boven de 50 jaar. Zo denkt 30 procent van de 18 tot 34-jarigen dat de voorwaarden in 2050 waarschijnlijk beter zijn, tegenover 11% van de 50 tot 64-jarigen en 12% van de 65-plussers.
- Ook middelbaar en hoger opgeleide inwoners denken dat deze voorwaarden in de toekomst beter zullen uitpakken: 18% van de middelbaar- en 24% van de hoger opgeleide inwoners verwacht betere voorwaarden tegenover 10% van de lager opgeleiden.
- De groep die aangeeft als ondernemer werkzaam te zijn, is positiever gestemd dan degenen die werkzaam zijn in loondienst: 27 procent van de ondernemers denkt dat werknemers betere voorwaarden hebben in 2050 tegenover 20% van de mensen die in loondienst werken.
- Ook is er samenhang zichtbaar tussen inkomen en verwachtingen: over het algemeen heeft de groep die moeite heeft om rond te komen slechtere verwachtingen over de situatie in 2050 dan degenen die hier minder problemen mee hebben.
- Tot slot zijn er verschillen naar stemgedrag. Bijna de helft van de rechts-conservatieve kiezers (45%) verwacht een slechtere situatie in 2050, tegenover 28% van de links-progressieve en 29% van de centrumrechtse kiezers. Zij hebben vaker positieve verwachtingen.

4.2 Flexibilisering van de arbeidsmarkt

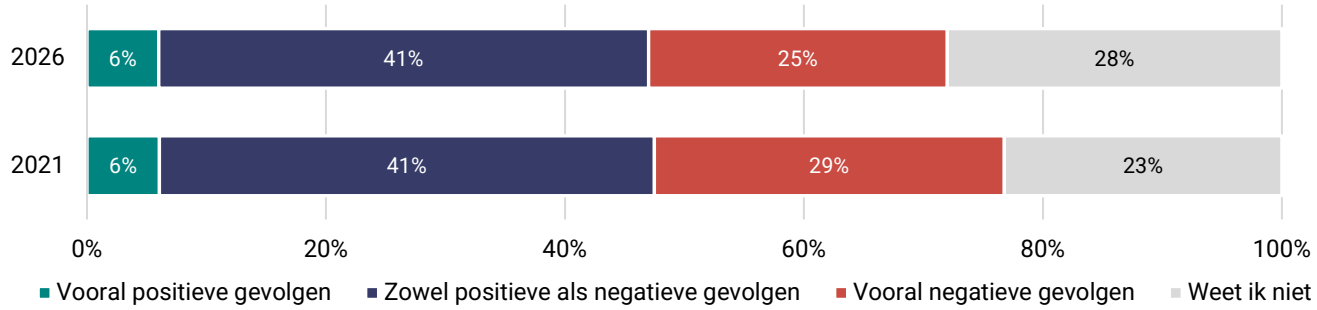
4.2.1 Verwachte gevolgen

Meer negatieve dan positieve gevolgen verwacht

Net als vijf jaar geleden verwachten inwoners meer negatieve dan positieve gevolgen door de flexibilisering van de arbeidsmarkt. Voor 41 procent geldt dat zij beide zien, een kwart (25%) verwacht vooral of alleen negatieve gevolgen. Een relatief kleine groep van 6 procent denkt juist dat het met name positieve gevolgen met zich meebrengt.

Figuur 4.3 - Wat voor gevolgen heeft de flexibilisering van de arbeidsmarkt volgens u?

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944. (2021: n=3.113)

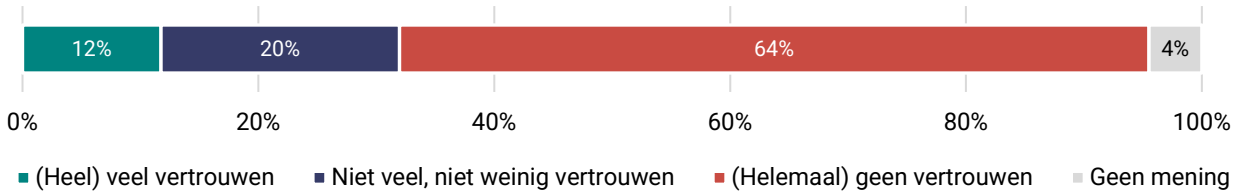
Naar achtergrondkenmerken

- Er zijn verschillen naar leeftijd. Jongere inwoners (18 tot 34 jaar) verwachten meer positieve consequenties dan oudere leeftijdsgroepen (9% tegenover 6% van de 35 tot 49-jarigen, 5% van de 50 tot 64-jarigen en 4% van de 65-plussers). De groep 50 tot 64-jarigen is het meest negatief.
- Er zijn ook verschillen in het type gevolgen dat men verwacht afhankelijk van de eigen werksituatie. Van de inwoners die zelfstandig ondernemer zijn, ziet één op vijf (21%) vooral positieve gevolgen tegenover 5 procent van de groep die in loondienst is. Voor 14 procent van de ondernemers geldt dat zij overwegend negatieve gevolgen verwachten. Onder degenen die werkzaam zijn in loondienst is die groep met 27 procent aanzienlijk groter.
- Binnen de groep die werkzaam is in loondienst is daarnaast ook een verschil zichtbaar tussen degenen met een vast en tijdelijk dienstverband. Mensen met een tijdelijk dienstverband zien vaker positieve gevolgen dan degenen met een vast contract (10% tegenover 4%).

Ondernemers hebben verder weinig vertrouwen dat zij eenvoudig personeel kunnen aannemen en afstoten: twee derde van hen geeft aan daar (helemaal) geen vertrouwen in te hebben. 12 procent heeft dat wel.

Figuur 4.4 - In hoeverre heeft u vertrouwen in de volgende zaken? 'Het gemakkelijk kunnen aannemen en afstoten van mijn personeel.'

Basis: ondernemers Zuid-Holland, n=50.

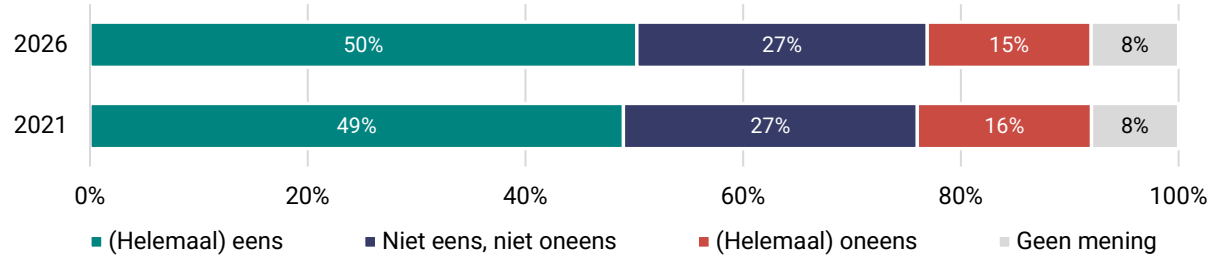

Inwoners vinden flexibilisering van arbeidsmarkt lastig onderwerp

Net als in 2021 is de helft van de inwoners van mening dat voor een goed begrip van de discussie over voor- en nadelen van de flexibilisering van de arbeidsmarkt veel kennis nodig is (2026: 50%, 2021: 49%). De transitie, en de wenselijkheid daarvan is voor mensen kennelijk lastig te duiden.

Figuur 4.5 - Je moet veel kennis van de economie hebben om de discussie over de voor- en nadelen van flexibilisering van de arbeidsmarkt te begrijpen.

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944 (2021: n=3.113)

4.2.2 Mee willen en kunnen met flexibilisering arbeidsmarkt

Enkele stellingen zijn samengevoegd tot één schaal die iets zegt over de houding die mensen hebben tegenover de flexibilisering van de arbeidsmarkt. Daarbij gaat het dus om hoe wenselijk dan wel noodzakelijk zij deze ontwikkeling vinden. Deze stellingen zijn terug te vinden in onderstaande tabel. In 2021 bestond deze schaal grotendeels uit dezelfde stellingen. Ook die uitkomsten zijn terug te vinden in de tabel.

Tabel 4.1 - Stellingen onderliggend aan de schaal 'Houding ten aanzien van flexibilisering arbeidsmarkt'

Stelling[18]	Meting	% (helemaal) eens	%neutraal	% (helemaal) oneens
Flexwerkers zijn beter af dan werknemers met een vast contract	2026	7%	26%	52%
	2021	10%	30%	51%
Werkgevers moeten sneller een vast contract aanbieden aan hun werknemers	2026	58%	25%	11%
	2021	62%	24%	8%
In de toekomst moet het aantal flexwerkers worden verminderd	2026	46%	29%	11%
	2021	46%	29%	12%
De toename van het aantal flexwerkers is onvermijdelijk	2026	20%	31%	32%
	2021	26%	32%	26%

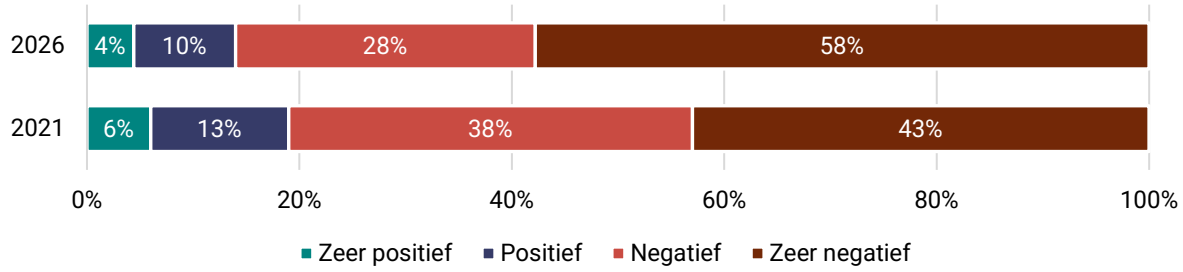
Toenemend aandeel inwoners heeft moeite met flexibilisering arbeidsmarkt

Eerder werd duidelijk dat een kwart van de inwoners denkt dat er voornamelijk negatieve gevolgen zitten aan de flexibilisering van de arbeidsmarkt (Figuur 4.3). Wanneer er wordt gekeken naar de algemene houding van inwoners tegenover deze transitie, op basis van de stellingen uit Tabel 4.1, blijkt dat een nog groter deel een (zeer) negatieve houding inneemt tegenover deze ontwikkeling (Figuur 4.6). Dit aandeel is sinds 2021 gegroeid, met een stijging van 43% naar 58% in de groep die een zeer negatieve houding heeft.

[18] *Percentage 'geen mening' niet opgenomen in de tabel.*

Figuur 4.6 – Schaal houding ten aanzien van flexibilisering arbeidsmarkt[19]

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944 (2021: n=3.113)

Naar achtergrondkenmerken

- Oudere inwoners kijken vaker (zeer) negatief naar deze transitie dan inwoners tussen de 35 en 49 jaar (62% tegenover 54%).
- Er zit een duidelijk verschil in houding tussen ondernemers in Zuid-Holland en inwoners die in loondienst zijn. Van deze laatste groep staat 59 procent zeer negatief tegenover deze transitie, waar dat voor drie op de tien ondernemers geldt (30%). Een kwart van de ondernemers vindt de flexibilisering van de arbeidsmarkt juist een positieve ontwikkeling (onder de groep werkzaam in loondienst is dat 9%).
- Er zijn geen substantiële verschillen gevonden in de houding ten aanzien van de transitie tussen inwoners met een vaste of tijdelijke arbeidsrelatie.
- Links-progressieve kiezers staan vaker zeer negatief tegenover deze transitie (64%) dan centrumrechtse (55%) en rechts-conservatieve kiezers (56%). Er zijn geen significante verschillen in houding wanneer er wordt gekeken naar de zelfplaatsing op de conservatief-progressief schaal.

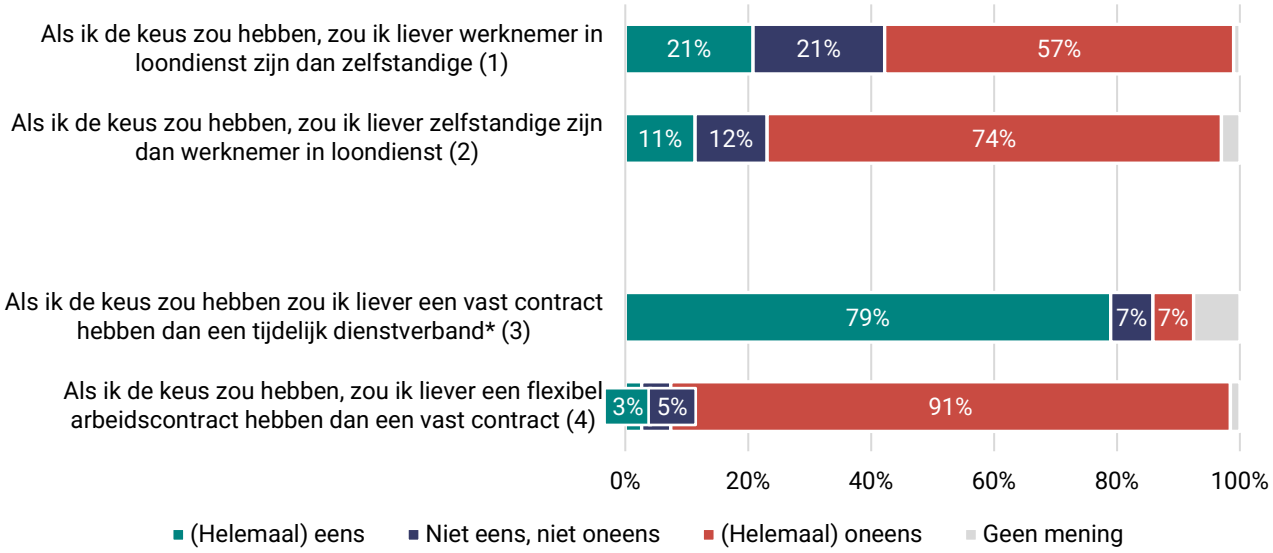
Voorkeur vaste arbeidsrelatie

Afhankelijk van de arbeidsrelatie van de respondent kreeg hij of zij enkele stellingen voorgelegd. Over het algemeen is men tevreden met de eigen arbeidsrelatie. Degenen die in loondienst zijn, verkiezen dat boven een zelfstandig bestaan. En andersom zeggen degenen die als zelfstandige werken dat liever te doen dan in loondienst te werken. Wel is er een duidelijke voorkeur voor een vast contract. Degenen die een tijdelijk dienstverband (of bijvoorbeeld een oproep-/invalcontract, uitzend- of payrollovereenkomst) hebben zouden liever een vast contract hebben. Andersom hebben degenen met een vast contract liever geen tijdelijk dienstverband.

[19] *In 2021 bestond deze schaal uit de huidige stellingen, en nog twee aanvullende stellingen namelijk 'Flexwerkers hebben minder kans zich te ontwikkelen dan werknemers met een vast contract' en 'Om te kunnen concurreren met het buitenland is het goed dat Nederlandse bedrijven vaker flexcontracten aanbieden'.*

Figuur 4.7 - In hoeverre bent u het oneens of eens met de volgende stellingen?[20]

Basis: verschillend per stelling; werkzaam als zelfstandige, n=372 (stelling 1), werkzaam in loondienst, n= 2.053 (stelling 2), werkzaam in loondienst met tijdelijk dienstverband, n=291 (stelling 3), werkzaam in loondienst met vast contract, n=1.760 (stelling 4).

** Daaronder valt zowel een tijdelijk dienstverband met uitzicht op vast, een tijdelijk dienstverband voor 1 jaar of langer, een tijdelijk dienstverband korter dan 1 jaar, een oproep-/invalcontract (waaronder nulurencontract) en een uitzend- of payrollovereenkomst.*

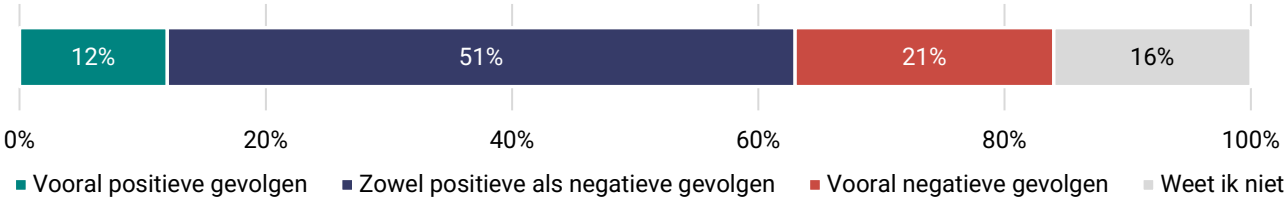
4.3 Internationalisering van de arbeidsmarkt

4.3.1 Verwachte gevolgen

De helft (51%) ziet zowel positieve als negatieve consequenties door de internationalisering van de arbeidsmarkt, een op vijf (21%) vooral negatieve gevolgen en 12 procent vooral positieve gevolgen.

Figuur 4.8 - Wat voor gevolgen heeft de internationalisering van de arbeidsmarkt volgens u?

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944

[20] Respondenten die werkzaam zijn als ondernemer kregen de stellingen 'Als ik de keus zou hebben, zou ik liever werknemer in loondienst zijn dan zelfstandige'. Respondenten in loondienst kregen juist de stelling 'Als ik de keus zou hebben, zou ik liever zelfstandig zijn dan werknemer in loondienst.

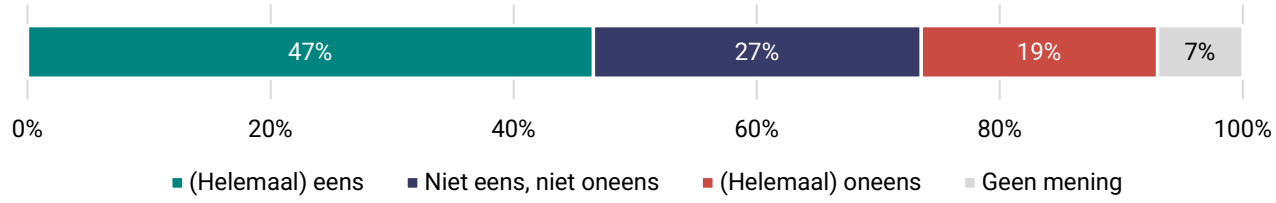
Als positieve gevolgen noemen inwoners dat internationalisering kan helpen om de tekorten op te vangen en ervoor te zorgen dat 'het werk wordt gedaan'. Daarnaast stellen ze dat de instroom van (hoger)opgeleide werknemers zorgt voor nieuwe ideeën en technologieën en dus zorgt voor innovatie en daarmee de Nederlandse kenniseconomie versterkt. Een derde gevolg hangt hiermee samen, namelijk dat het de Nederlandse economie en concurrentiekracht verbetert. Door de komst van arbeidsmigranten kunnen bedrijven blijven groeien en blijven concurreren. Andere genoemde gevolgen zijn bijvoorbeeld het stimuleren van diversiteit en het tegengaan van vergrijzing,

Bij negatieve gevolgen denken inwoners vooral aan de druk die hierdoor ontstaat op woningen en voorzieningen. Er is op dit moment al een tekort, verdere instroom van arbeidsmigranten zorgt voor nog meer spanning. Daarnaast vrezen ze voor een mogelijke verdringing van Nederlandse werknemers, omdat zij vastzitten aan bepaalde loon- en arbeidsvoorwaarden. Een andere negatieve consequentie die men voorziet is mogelijke uitbuiting vanwege de precaire positie van deze arbeidsmigranten – bijvoorbeeld omdat werk en woning gekoppeld zijn waarbij verlies van baan ook leidt tot dakloosheid. Andere genoemde negatieve gevolgen zijn bijvoorbeeld de 'verengelsing' van de werkvloer, in winkels en de zorg, toename van polarisatie, en de tijdelijkheid van inzet die zorgt voor gebrek aan continuïteit en kennisuitstroom.

Volgens bijna de helft van de inwoners is het noodzakelijk om voldoende kennis te hebben van de economie om een goede inschatting te kunnen maken van de voor- en nadelen (47%). Nog eens een kwart (27%) is het hiermee noch eens noch oneens.

Figuur 4.9 - Je moet veel kennis van de economie hebben om de discussie over de voor- en nadelen van internationalisering van de arbeidsmarkt te begrijpen.

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944

4.3.2 Mee willen en kunnen met internationalisering arbeidsmarkt

Enkele stellingen zijn samengevoegd tot één schaal die iets zegt over de houding die mensen hebben tegenover de internationalisering van de arbeidsmarkt. Deze stellingen zijn terug te vinden in onderstaande tabel.

Tabel 4.2 - Stellingen onderliggend aan de schaal 'Houding ten aanzien van internationalisering arbeidsmarkt'

Stellingen[21]	% (helemaal) eens	% neutraal	% (helemaal) oneens
Voor de Nederlandse economie is het goed dat er mensen uit het buitenland hier komen werken	50%	27%	18%
De toename van arbeidsmigratie is onvermijdelijk	50%	19%	26%

[21] *Percentage 'geen mening' niet opgenomen in de tabel.*

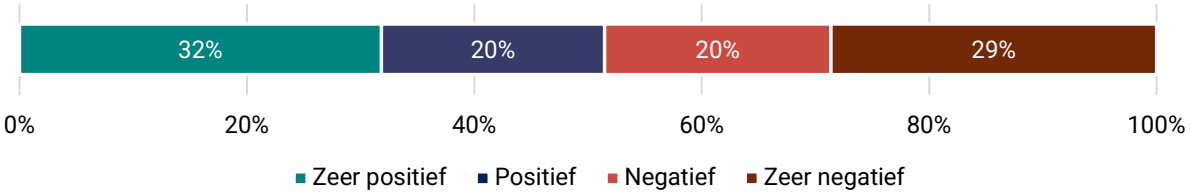
Als er meer werknemers uit het buitenland naar Nederland komen, verkleint dat mijn eigen kansen op werk	30%	18%	42%
Nederland moet strengere regels invoeren om de instroom van buitenlandse werknemers te beperken	46%	24%	22%

Verdeelde houding over internationalisering arbeidsmarkt

Inwoners zijn verdeeld over wat zij van de internationalisering van de arbeidsmarkt vinden: de helft (52%) heeft een positieve houding, de andere helft juist een negatieve houding. Dat sluit aan bij de bevinding in de vorige paragraaf dat zij zowel positieve als negatieve gevolgen verbinden aan deze transitie.

Figuur 4.10 – Schaal houding ten aanzien van internationalisering arbeidsmarkt

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944

Naar achtergrondkenmerken

- Er is een substantieel verschil in de houding ten aanzien van internationalisering tussen leeftijdsgroepen. Over het algemeen staan jongere inwoners (tussen de 18 en 34) vaker (zeer) positief tegenover deze transitie, in vergelijking met 50-plussers. Zes op de tien (59%) 18 tot 34-jarigen is positief over de ontwikkeling, tegenover 43% van de 50 tot 64-jarigen en de helft (51%) van de 65-plussers.
- Ook zijn er verschillen in houding wanneer er wordt uitgesplitst naar opleidingsniveau. Hoger opgeleiden hebben een positievere houding tegenover internationalisering (67%) dan middelbaar- en lager opgeleiden (respectievelijk 43% en 35%). Ook tussen de inwoners die middelbaar en lager opgeleid zijn, zitten substantiële verschillen, waarbij lager opgeleide inwoners het vaakst zeer negatief kijken naar deze transitie.
- Ondernemers staan vaker positief tegenover internationalisering dan inwoners die werkzaam zijn in loondienst (64% tegenover 52%).
- Wanneer er verder gekeken wordt naar de inwoners in loondienst, is ook een verschil zichtbaar tussen inwoners met een vast dienstverband en inwoners met een tijdelijk dienstverband. De inwoners met een vast dienstverband hebben vaker een (zeer) negatieve houding tegenover deze transitie dan inwoners met een tijdelijk dienstverband (48% tegenover 44%).
- Rechts-conservatieve kiezers staan vaker zeer negatief tegenover deze transitie (55%) dan niet-stemmers (35%), centrumrechtse kiezers (26%) en links-progressieve kiezers (9%). Van die laatste groep is een meerderheid juist zeer positief over deze ontwikkeling (53%).
- Een vergelijkbare verdeling is te zien wanneer er wordt gekeken naar houding vanuit de zelfplaatsing op de conservatief-progressief schaal; hierbij heeft ook de helft (50%) van de progressieve inwoners een zeer positieve houding tegenover een vijfde (19%) van de conservatieve inwoners.

- Er zijn tot slot verschillen naar stedelijkheid. Inwoners van (zeer) sterk stedelijke gebieden staan positiever tegenover deze transitie (34%) dan degenen die in matig stedelijk (27%) of weinig/niet stedelijk gebied wonen (26%).

4.4 Conclusie inclusiviteit ontwikkelingen arbeidsmarkt

Inwoners staan – nog meer dan in 2021 – (zeer) negatief tegenover de flexibilisering van de arbeidsmarkt. Zij zien meer negatieve dan positieve gevolgen voortkomen uit deze ontwikkeling. Men geeft over het algemeen de voorkeur aan de arbeidsrelatie waarin hij of zij nu werkzaam is: een ondernemer is graag zelfstandig, iemand die werkzaam is in loondienst verkiest dat juist boven zelfstandig ondernemerschap. Wel geeft de groep die werkzaam is in loondienst grotendeels de voorkeur aan een vaste arbeidsrelatie (ook als dat nu niet hun huidige situatie is).

Deze uitkomsten wijzen erop dat een aanzienlijk deel van de inwoners van Zuid-Holland moeite hebben met de huidige ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Een duidelijke meerderheid staat (zeer) negatief tegenover flexibilisering en er is een voorkeur voor vaste contracten. Ondernemers en jongeren zien relatief vaker kansen, maar zijn daarmee in de minderheid. Het mee willen is kortom beperkt. Voor veel mensen voelt flexibiliteit als onzeker en complex, wat drempels opwerpt om mee te kunnen - met uitzondering van groepen die meer handelingsruimte hebben, zoals ondernemers en jongeren.

Over de internationalisering van de arbeidsmarkt zijn inwoners meer verdeeld: de groep die hier positief dan wel negatief tegenover staan zijn ongeveer in evenwicht, en het merendeel ziet zowel positieve als negatieve gevolgen door deze ontwikkeling. Wat betreft het mee willen met deze transitie is het beeld kortom diffuus: sommige groepen (jongeren, hoger opgeleiden en ondernemers) zijn positief, anderen (50-plussers, lager opgeleiden) minder. Wie in schaarse, meer kennisintensieve functies werkt, profiteert eerder van een meer internationaal wordende arbeidsmarkt en kan dus makkelijker mee. In de meer lager opgeleide sector spelen belemmeringen een grotere rol en ligt het mee kunnen dus ook ingewikkelder.

5 Digitalisering

In dit hoofdstuk staat de ‘digitalisering’ van de maatschappij centraal. De samenleving wordt steeds digitaler. Dit is op veel manieren zichtbaar. We kopen steeds meer spullen online, doen aan internetbankieren en communiceren via WhatsApp en andere sociale media. Ook het contact met de overheid en andere organisaties verloopt steeds vaker digitaal. Deze nieuwe digitale ontwikkelingen gaan in de toekomst verder, zoals de opkomst van kunstmatige intelligentie (AI).

Paragraaf 5.1 gaat over de mate waarin inwoners interesse hebben in digitale ontwikkelingen, en in hoeverre zij positief dan wel negatief tegenover een aantal specifieke ontwikkelingen staan. In paragraaf 5.2 komt de mate waarin inwoners met deze transitie mee kunnen en willen aan bod.

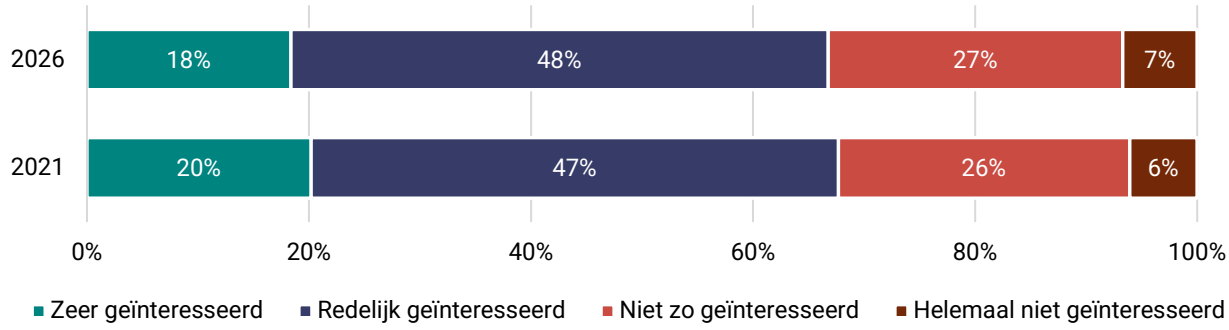
5.1 Interesse en houding digitale ontwikkelingen

Sentiment iets negatiever dan vijf jaar geleden

De meeste Zuid-Hollanders zijn redelijk tot zeer geïnteresseerd in digitale ontwikkelingen (66%). Een derde heeft hier (helemaal) geen interesse in (34%). Het interesseniveau is onveranderd ten opzichte van 2021.

Figuur 5.1 - In hoeverre bent u geïnteresseerd in nieuwe digitale ontwikkelingen?

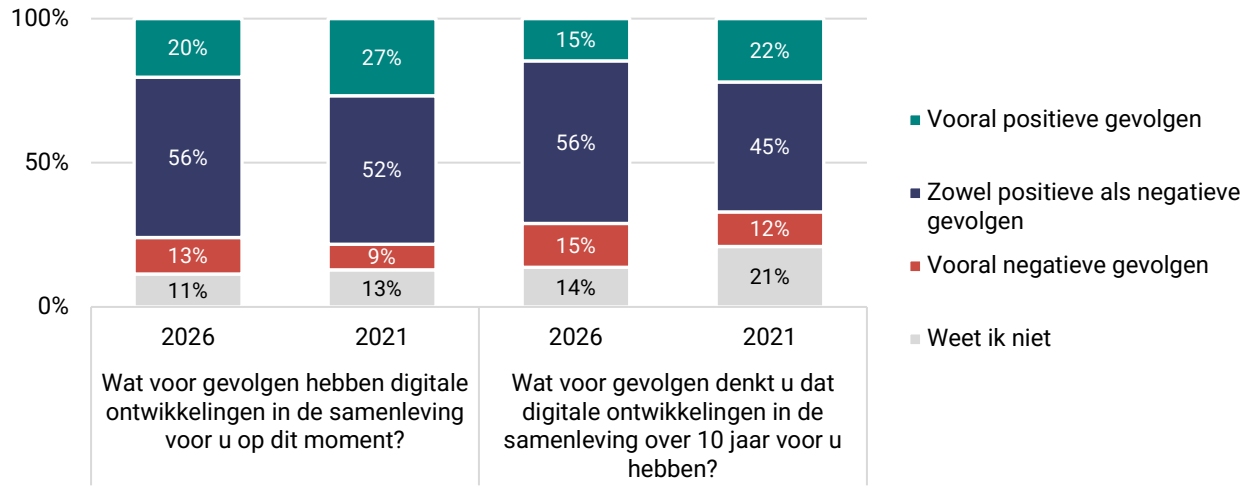
Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944 (2021: n=3.113).

Het sentiment tegenover digitale ontwikkelingen is iets negatiever in vergelijking met vijf jaar geleden. Toen zei ruim een kwart (27%) dat deze ontwikkelingen voor hen vooral positieve gevolgen hadden, nu geldt dat voor een op vijf (20%). Daarnaast denkt 15 procent dat digitale ontwikkelingen over 10 jaar vooral positieve gevolgen hebben, waar dat in de vorige meting voor een op de vijf (22%) gold. Daarbij moet wel de kanttekening worden geplaatst dat de stellingen in 2021 net iets anders waren geformuleerd (‘digitalisering van de samenleving’ in plaats van ‘digitale ontwikkelingen in de samenleving’, zie voetnoot bij Figuur 5.2).

Figuur 5.2 - Gevolgen digitale ontwikkelingen[22]

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944 (2021: n=3.113).

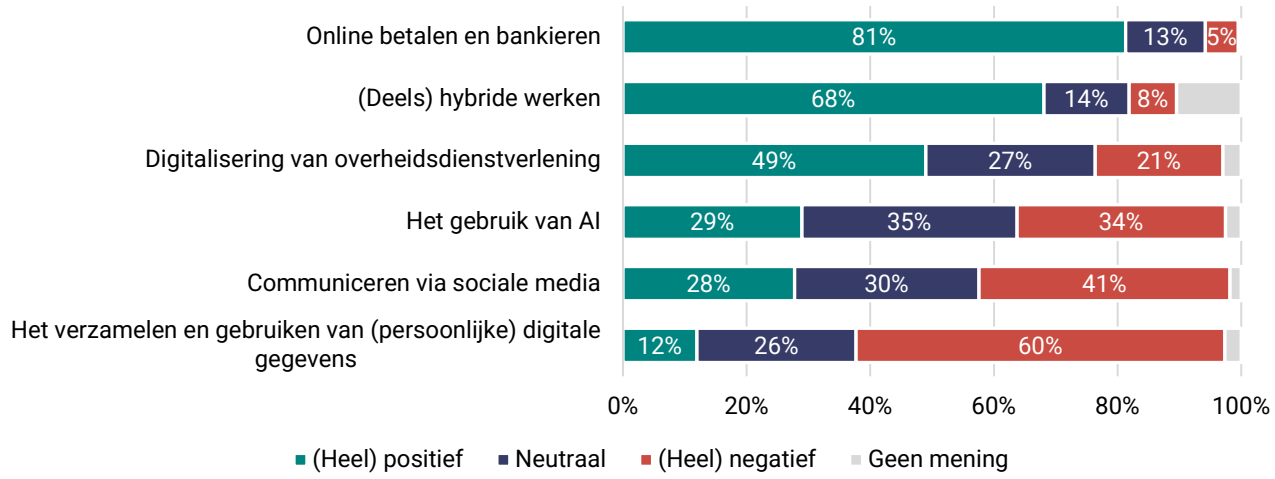

Vooral scepsis tegenover sociale media en verzamelen van digitale gegevens

Verschillende digitale ontwikkelingen zijn aan inwoners voorgelegd met de vraag hoe zij daar tegenover staan. Vooral over online betalen en bankieren (81%) en (deels) hybride werken (68%) zijn inwoners overwegend positief. De meningen over het gebruik van AI zijn verdeeld: de groepen die die hier positief, neutraal en negatief tegenover staan, zijn ongeveer in evenwicht. Over communicatie via sociale media en het verzamelen en gebruiken van (persoonlijke) digitale gegevens zijn zij minder te spreken: respectievelijk 41% en 60% staan daar negatief tegenover.

Figuur 5.3 - Hoe staat u tegenover de volgende digitale ontwikkelingen?

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944

[22] *In 2021 waren de stellingen net iets anders geformuleerd. Toen luidden deze: 'Wat voor gevolgen heeft de digitalisering van de samenleving voor u op dit moment?' en 'Wat voor gevolgen denkt u dat digitalisering van de samenleving over 10 jaar voor u heeft?'*

5.2 Mee kunnen en willen met digitale ontwikkelingen

Enkele stellingen zijn samengevoegd tot één schaal die iets zegt over de mate waarin inwoners mee kunnen met de transitie. Deze stellingen zijn terug te vinden in onderstaande tabel. Ze kunnen samen worden gevat als de mate waarin men digitaal vaardig en zelfbewust is, en dus over de eigen mogelijkheden om mee te gaan met de toenemende digitalisering van de maatschappij. In de tabel zijn ook de stellingen te zien waar de dimensie in de meting van 2021 uit bestond.

Tabel 5.1 - Stellingen onderliggend aan de schaal 'Houding ten aanzien van digitale vaardigheden en zelfbewustzijn'

Stellingen[23]	Meting	% (helemaal) eens	% neutraal	% (helemaal) oneens
Ik heb vaak hulp nodig van mensen uit mijn omgeving om digitale zaken te regelen	2026	8%	11%	80%
Ik kan goed overweg met computers	2026	75%	19%	6%
Ik kan goed overweg met smartphones	2026	81%	14%	4%
Ik heb het gevoel dat ik gedwongen word om mee te doen met digitale ontwikkelingen	2026	61%	16%	22%
Ik maak gebruik van AI (zoals chatbots of spraakassistenten) om mij te helpen in mijn dagelijkse taken	2026	32%	15%	52%
Ik weet hoe ik mijn online privacy kan instellen en controleren op websites en apps die ik gebruik	2026	58%	24%	16%
Verdere digitalisering van de samenleving is onvermijdelijk	2026	75%	15%	8%
Ik ben bang dat de digitale ontwikkelingen in de komende tien jaar voor mij te snel zullen gaan	2026	32%	23%	42%
	2021	29%	26%	40%

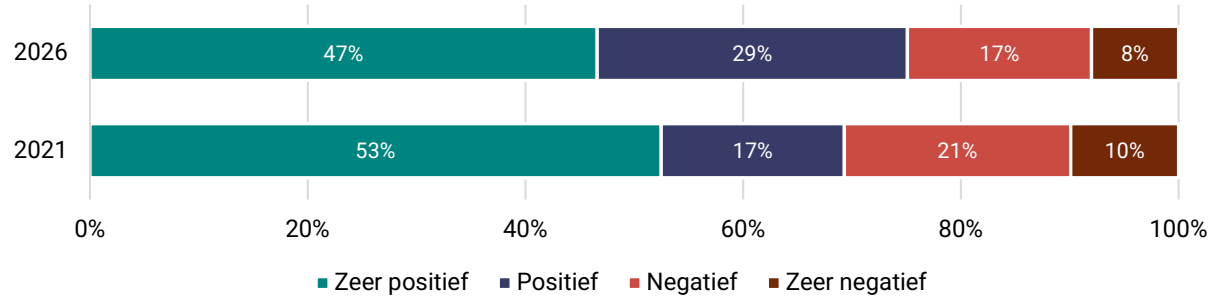
Inwoners positief over eigen digitale vaardigheden

Inwoners staan grotendeels positief tegenover de eigen digitale vaardigheden en het digitaal zelfbewustzijn. In vergelijking met 2021 is deze groep iets groter geworden (van 70% naar 76%).

[23] *Percentage 'geen mening' niet opgenomen in de tabel.*

Figuur 5.4 – Houding ten aanzien van digitale vaardigheden en zelfbewustzijn[24]

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944 (2021, n=3.113)

Naar achtergrondkenmerken

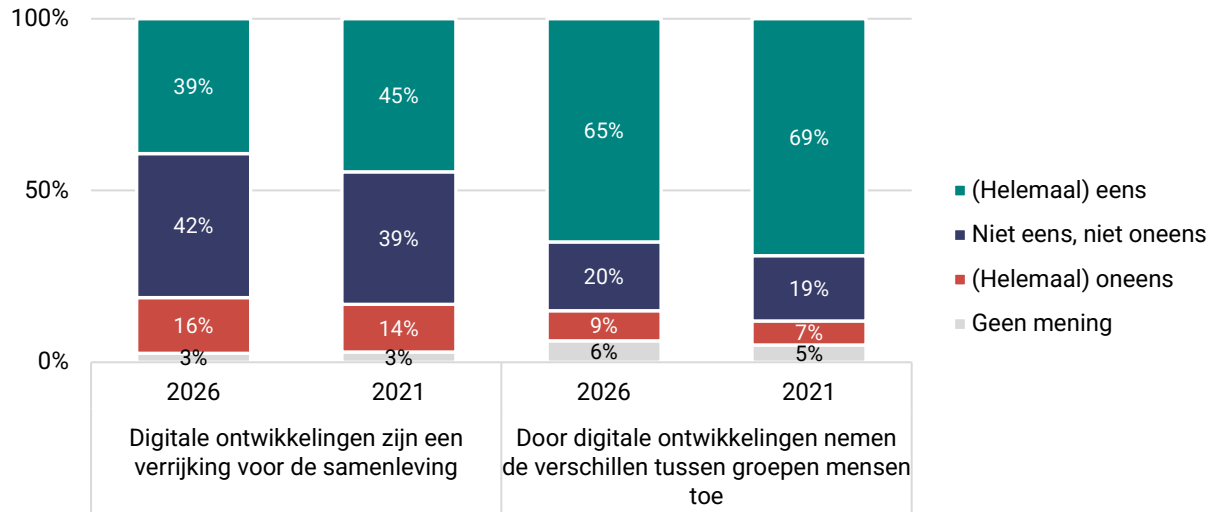
- Jongere inwoners zijn relatief gezien het minst negatief over de eigen digitale vaardigheden en zelfbewustzijn, met een percentage van 10% dat een (zeer) negatieve houding heeft. Vergeleken met oudere leeftijdsgroepen, is er een stijgende lijn te zien in negatieve sentimenten ten aanzien van digitale vaardigheden. Inwoners van 65 jaar en ouder zijn dus het minst positief over hun eigen digitale vaardigheden (37% zeer positief); dit komt overeen met de houding van deze groep in 2021.
- Ook zijn er substantiële verschillen in houding op basis van opleidingsniveau. Terwijl 6 op de 10 hoger opgeleiden een zeer positieve houding heeft ten aanzien van digitale ontwikkelingen en zelfbewustzijn, hebben middelbaar- en lager opgeleiden die houding relatief minder. Met name lager opgeleiden zijn verdeeld ten opzichte van dit aspect.
- Rechts-conservatieve kiezers en centrumrechtse kiezers zijn vaker zeer negatief over de eigen digitale vaardigheden (respectievelijk 12% en 8%) dan links-progressieve kiezers (5%). Dezelfde verdeling is te zien tussen de zelfgeplaatste conservatieve (11% zeer negatief) en progressieve inwoners (4% zeer negatief).

Vier op tien zien digitale ontwikkelingen als een verrijking voor de samenleving (39%). Dat is iets lager dan het aandeel dat het hier in 2021 mee eens was (45%). Twee derde zegt bovendien dat door digitale ontwikkelingen sociale ongelijkheid toeneemt (65%). In 2021 was een iets grotere groep het met deze stelling eens (69%).

[24] In 2021 bestond deze dimensie uit één dezelfde, en een aantal andere stellingen. Net als in 2021 werd de stelling 'Ik ben bang dat de digitale ontwikkelingen in de komende tien jaar voor mij te snel zullen gaan' voorgelegd. De andere stellingen waren toen: 'Ik moet vaak een beroep doen op mensen uit mijn omgeving om zaken digitaal te regelen', 'Ik word onzeker van nieuwe digitale ontwikkelingen', 'Ik vertrouw mezelf in het digitaal regelen van mijn zaken', 'De ontwikkelingen op het vlak van digitalisering gaan mij nu te snel', 'Ik heb voldoende ervaring om mee te kunnen met digitale ontwikkelingen' en 'Ik heb het gevoel dat ik minder goed mee kan met digitale ontwikkelingen dan ik zou willen.'

Figuur 5.5 - In hoeverre bent u het eens met de volgende stellingen?[25]

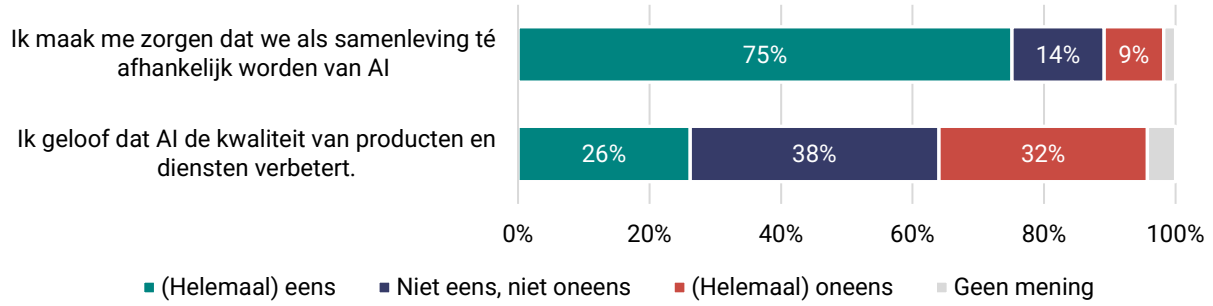
Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944

Driekwart maakt zich zorgen over de toenemende maatschappelijke afhankelijkheid van AI (75%). Ook over de kwaliteitsverbetering zijn twijfels: een kwart gelooft dat AI de kwaliteit van diensten en producten verhoogt, volgens een grotere groep (32%) is dat niet het geval.

Figuur 5.6 - In hoeverre bent u het eens met de volgende stellingen?

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944

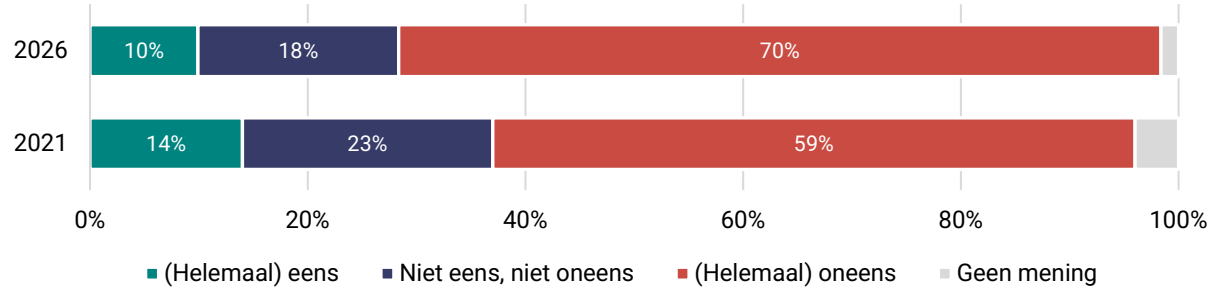

Men maakt zich ook zorgen over de manier waarop techbedrijven omgaan met hun persoonlijke data (70%). In 2021 lag dat percentage met 59 procent nog een stuk lager. Daarbij moet wel de kanttekening worden geplaatst dat de stelling toen net iets anders was geformuleerd (zie voetnoot bij Figuur 5.7).

[25] *In de vorige meting waren deze stellingen net iets anders geformuleerd: 'Digitalisering vormt een verrijking voor de samenleving', en 'Digitalisering zorgt voor grotere verschillen tussen groepen mensen.'*

Figuur 5.7 - In hoeverre bent u het eens met de volgende stelling? 'Ik heb er vertrouwen in dat techbedrijven zoals Google of Apple op een verstandige manier omgaan met mijn persoonlijke data.'[26]

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944 (2021, n=3.113)

5.3 Conclusie inclusiviteit digitale ontwikkelingen

De houding van inwoners van Zuid-Holland ten aanzien van de digitale transitie geeft een verdeeld beeld; een matiging ten opzichte van 2021. Het merendeel heeft interesse in de ontwikkelingen op dit gebied, en is voorstander van enkele bestaande toepassingen zoals online bankieren en hybride werken. Wel maken inwoners zich in vergelijking met 2021 meer zorgen. Dat geldt met name voor het gebruik van AI en de omgang met en veiligheid van persoonlijke gegevens. Zuid-Hollanders willen en kunnen dus enerzijds wel mee met digitale ontwikkelingen die het gemak als consument of burger vergroten, maar zijn tegelijkertijd beducht voor de negatieve gevolgen die met digitalisering, en met name AI, samenhangen.

Groepen die relatief veel moeite met digitalisering hebben, treffen we aan onder lager opgeleiden en 65-plussers. Dit sluit aan bij de brede verwachting dat digitalisering risico's met zich meebrengt en sociale ongelijkheid mogelijk vergroot.

[26] *In 2021 was de stelling net iets anders geformuleerd: 'Ik heb er vertrouwen in dat techbedrijven zoals Google of Apple op een betrouwbare manier omgaan met mijn persoonlijke data.'*

6 Energietransitie en circulaire economie

In dit hoofdstuk komen de energietransitie en de circulaire economie aan bod. De energietransitie heeft betrekking op de overstap van fossiele energiebronnen, zoals aardgas, aardolie en kolen, naar duurzame energiebronnen, zoals zon, wind en warme lucht. Daarmee wordt de uitstoot van CO_2 verminderd en de opwarming van de aarde tegengegaan.

In een circulaire economie worden bestaande materialen en producten zo lang mogelijk gedeeld, opnieuw gebruikt en opgeknapt. Op deze manier is er minder afval. De Nederlandse overheid heeft het doel om in 2050 een volledig circulaire economie te hebben. De overstap naar een circulaire economie noemen we ook wel de circulaire transitie.

In paragraaf 6.1 wordt besproken hoe inwoners staan tegenover de overstap naar duurzame energiebronnen, en of zij deze transitie als een positieve of negatieve ontwikkeling zien. Paragraaf 6.2 gaat over de mate waarin inwoners mee kunnen en willen met deze transitie. In paragraaf 6.3 komt de houding van Zuid-Hollanders tegenover de circulaire transitie aan bod, en in 6.4 de mate waarin men mee wil en kan met deze transitie.

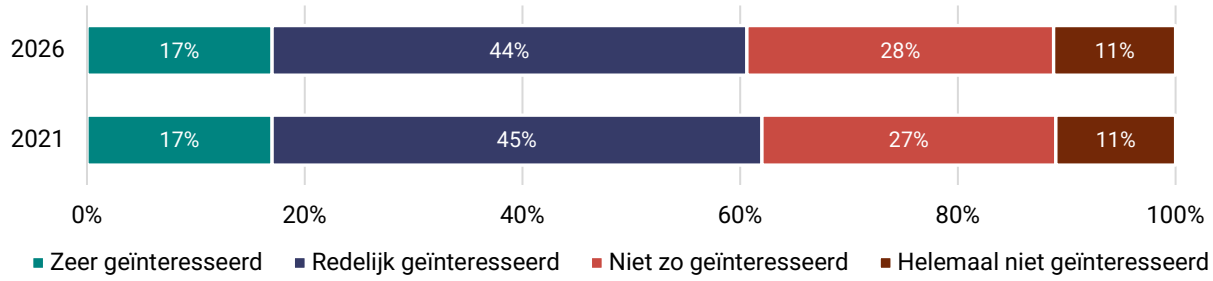
6.1 Overstappen naar duurzame energiebronnen

Men ziet meer positieve gevolgen door overstap naar duurzame energiebronnen

De meeste inwoners hebben net als in 2021 redelijke of grote interesse in de overstap naar duurzame energiebronnen (61%).

Figuur 6.1 - In hoeverre bent u geïnteresseerd in de energietransitie?

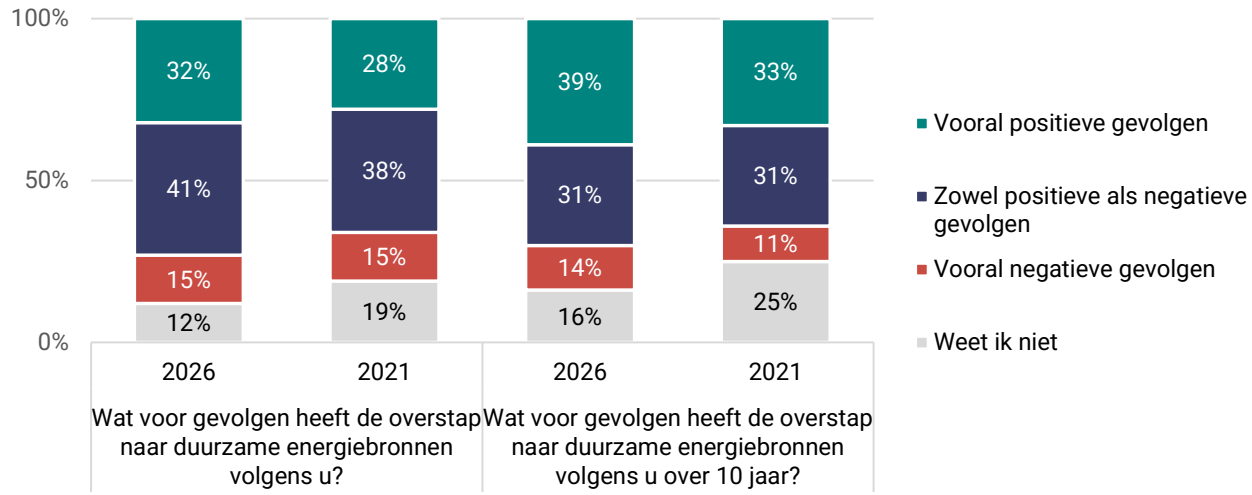
Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944 (2021, n=3.113)

Men is iets positiever geworden over de gevolgen van de overstap op duurzame energiebronnen, zowel nu als op langere termijn. Volgens een derde heeft deze overstap vooral positieve gevolgen (32%), in 2021 gold dat voor 28%. Over de gevolgen op lange termijn is men iets positiever: 39 procent denkt dat de gevolgen over 10 jaar overwegend positief zijn, waar in 2021 een derde (33%) deze mening had.

Figuur 6.2 - Gevolgen energietransitie[27]

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944 (2021, n=3.113)

6.2 Mee kunnen en willen met de overstap naar duurzame energiebronnen

Inwoners staan negatiever tegenover transitie dan in 2021

Enkele stellingen zijn samengevoegd tot één schaal die iets zegt over hoe men kijkt naar deze transitie. Deze stellingen zijn terug te vinden in onderstaande tabel. Ze kunnen samen worden gevat als de houding tegenover de persoonlijke gevolgen van de energietransitie.

Uit de tabel blijkt verder dat het aandeel dat aangeeft dat de overstap naar duurzame energie te snel gaat, is afgenomen van 36 procent naar 28 procent.

Tabel 6.1 - Stellingen onderliggend aan de schaal 'Houding ten aanzien van persoonlijke gevolgen energietransitie'

Stellingen[28]	Meting	% (helemaal) eens	% neutraal	% (helemaal) oneens
De energietransitie vergroot de verschillen tussen groepen mensen	2026	55%	22%	13%
Ik heb het gevoel dat ik gedwongen word om over te schakelen op duurzame energie	2026	47%	20%	29%
De overheid houdt voldoende rekening met mensen zoals ik als het gaat om de energietransitie	2026	17%	28%	43%
Het overschakelen op duurzame energie gaat mij te snel	2026	28%	26%	40%
	2021	36%	29%	29%

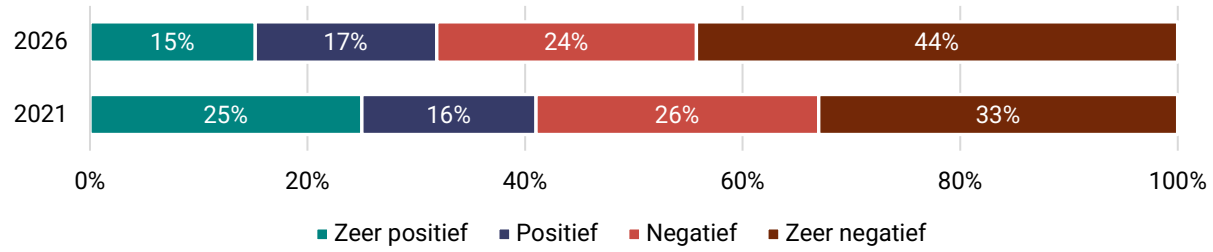
[27] In 2021 waren de stellingen net iets anders geformuleerd. Toen luidden deze: 'Wat voor gevolgen heeft de overschakeling op duurzame energiebronnen volgens u?' en 'Wat voor gevolgen heeft de overschakeling op duurzame energiebronnen volgens u over 10 jaar?'

[28] De percentages 'Geen mening' zijn niet opgenomen in de tabel.

Het merendeel van de inwoners staat negatief tegenover de persoonlijke gevolgen die gepaard gaan met de overstap naar duurzame energiebronnen. In vergelijking met 2021, is het aandeel inwoners dat (zeer) negatief staat tegenover de persoonlijke gevolgen van de energietransitie gestegen van 59% naar 68%.

Figuur 6.3 – Schaal houding ten aanzien van persoonlijke gevolgen energietransitie[29]

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944 (2021, n=3.113)

Naar achtergrondkenmerken

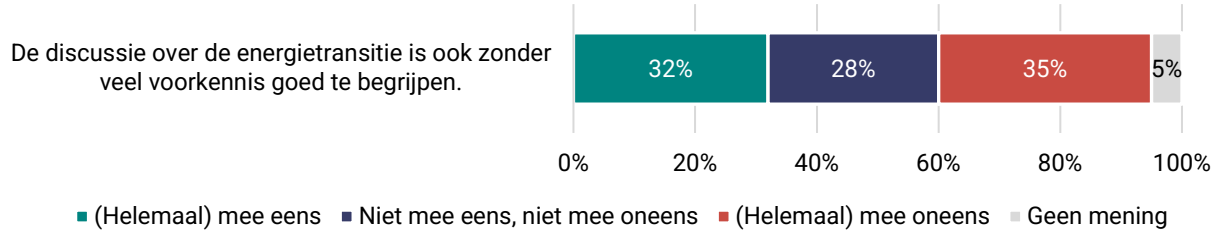
- Jongere inwoners zien in sterkste mate de positieve persoonlijke gevolgen van de energietransitie. 28% van de inwoners tussen de 18 en 34 geven aan zeer positieve houding te hebben, dat is onder inwoners tussen de 35 en 49 jaar 18%. Binnen de groep inwoners van 65 en ouder geldt dat voor 7%.
- De verschillen tussen opleidingsniveaus zijn vergelijkbaar met 2021, namelijk hoe hoger het opleidingsniveau, hoe positiever de attitude van inwoners. Een kwart van de hoger opgeleiden heeft een zeer positieve houding over de persoonlijke gevolgen (24%), bij middelbaar en lager opgeleiden is dat respectievelijk 10% en 5%.
- Links-progressieve kiezers staan positiever tegenover de persoonlijke gevolgen van de energietransitie (27% zeer positief, 26% positief) dan centrumrechtse (respectievelijk 12% en 16% en rechts-conservatieve kiezers (4% en 7%).
- Inwoners die zichzelf ook plaatsen als ‘progressief’ zijn significant meer positief tegenover deze transitie (51% (zeer) positief) dan zelfgeplaatste conservatieve inwoners (17% (zeer) positief) en inwoners die zeggen geen van beide te zijn (21% (zeer) positief).
- Er zijn geen substantiële verschillen tussen inwoners met een koopwoning en inwoners met een huurwoning.
- Inwoners in matig stedelijk en weinig/niet stedelijk gebied staan minder positief tegenover deze persoonlijke gevolgen dan degenen die in een (zeer) sterk stedelijke omgeving wonen. De helft of meer van de inwoners van matig stedelijk gebied (51%) en weinig/niet stedelijk gebied (58%) is zeer negatief, tegenover 41 procent van de inwoners van (zeer) sterk stedelijk gebied.

[29] In 2021 bestond deze dimensie uit één dezelfde, en een aantal andere stellingen. Net als in 2021 werd de stelling ‘*Het overschakelen op duurzame energie gaat mij te snel’* voorgelegd. Daarnaast de stellingen: ‘*Ik word onzeker van de energietransitie’, ‘Ik ben bang dat het leven duurder wordt’, ‘Als elektrisch rijden verplicht wordt, ben ik bang dat ik niet meer kan rijden’* en *‘Als gasloos wonen verplicht wordt gemaakt door de overheid, ben ik bang dat ik mijn huis niet meer kan verwarmen’.*

Inwoners zijn verdeeld over het feit of je veel voorkennis nodig hebt om deze transitie te begrijpen. Volgens een derde (32%) is de discussie over de energietransitie ook goed te begrijpen zonder veel voorkennis. Een vergelijkbare groep is het daar niet mee eens (35%).

Figuur 6.4 – In hoeverre bent u het eens met de volgende stelling?

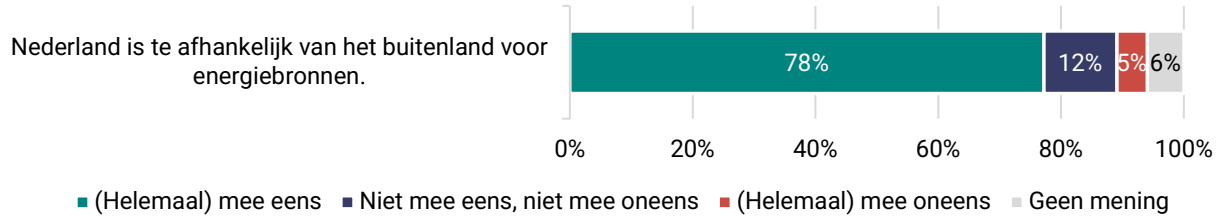
Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944

Bijna 8 op de 10 inwoners vinden dat Nederland te afhankelijk is van het buitenland wat betreft energiebronnen (78%). Volgens 5 procent is dat niet het geval.

Figuur 6.5 – In hoeverre bent u het eens met de volgende stelling?

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944

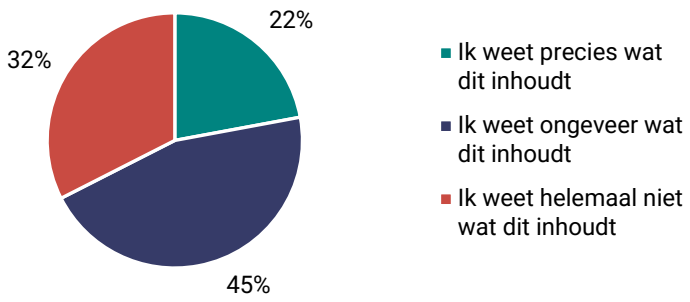

6.3 Circulaire economie

Niet voor alle inwoners is de ‘circulaire economie’ een bekend begrip. Een derde (32%) geeft aan niet te weten wat het inhoudt. De rest weet ongeveer (45%) of precies (22%) wat deze transitie omvat.

Figuur 6.6 - In hoeverre bent u bekend met de term ‘circulaire economie’?

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944.

Met behulp van een kort stukje tekst werd respondenten beknopt uitgelegd wat de circulaire economie inhoudt[30]. Na het lezen van die tekst geven zes op tien inwoners aan hier redelijk tot zeer geïnteresseerd in te zijn.

Figuur 6.7 - In hoeverre bent u geïnteresseerd in de circulaire transitie?

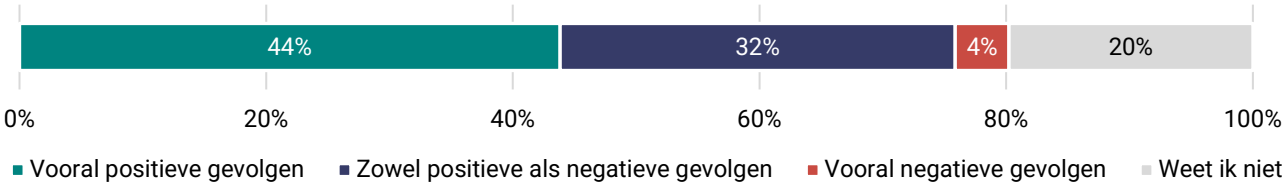
Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944

Het merendeel van de inwoners koppelt vooral positieve gevolgen aan de overgang naar een circulaire economie. Voor vier procent geldt dat ze overwegend negatieve gevolgen verwachten. Een relatief grote groep (20%) geeft aan dit niet in te kunnen schatten.

Figuur 6.8 - Wat voor gevolgen heeft de overgang naar een circulaire economie volgens u?

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944.

De specifieke positieve gevolgen waar inwoners aan denken kunnen worden geclusterd. Zij benoemen bijvoorbeeld de vermindering van afval en verspilling, de daardoor kleiner wordende afvalberg en het

[30] *'In een circulaire economie worden bestaande materialen en producten zo lang mogelijk gedeeld, opnieuw gebruikt en opgeknapt. Op deze manier is er minder afval. De Nederlandse overheid heeft het doel om in 2050 een volledig circulaire economie te hebben. De overstap naar een circulaire economie noemen we ook wel de circulaire transitie.'*

afstappen van de wegwerpmaatschappij. Ook het zuiniger omgaan met eindige grondstoffen en energie wordt door inwoners genoemd als positieve consequentie. Verder ziet men de mogelijke milieu- en klimaatwinst die hiermee kan worden geboekt: een schonere leefomgeving, en minder uitstoot en vervuiling. Ook een toenemende mate van bewustwording en waardering voor spullen, en verminderen van overconsumptie wordt als positief gevolg genoemd. Tot slot verwachten mensen financiële voordelen: zowel een individuele als maatschappelijke kostenbesparing door hergebruik en minder nieuwkoop.

Ook de genoemde negatieve gevolgen kunnen in verschillende categorieën worden ingedeeld. Waar zoals gezegd sommigen een positief financieel effect verwachten door de circulaire transitie is er ook een groep die juist hogere kosten verwacht, op zowel individueel als maatschappelijk niveau. Zij bepleiten dat repareren vaak duurder is dan iets nieuw aanschaffen. Bovendien zou het leiden tot lagere productie en omzet van nieuwe producten, en een afremmend effect hebben op de innovatie. Daarnaast heeft men twijfels over de garantie, veiligheid en hygiëne van niet-nieuwe producten, en de praktische uitvoerbaarheid en gebruiksgemak. Een circulaire economie leidt tot meer ‘gedoe’.

6.4 Mee kunnen en willen met de circulaire transitie

Enkele stellingen zijn samengevoegd tot één schaal die iets zegt over hoe wenselijk inwoners deze transitie vinden en het zien en aanvaarden van de consequenties daarvan. Deze stellingen zijn terug te vinden in onderstaande tabel. Ze kunnen samen worden gevat als de mate waarin zij open staan voor meer individueel circulair gedrag, en een meer circulaire samenleving.

Tabel 6.2 - Stellingen onderliggend aan de schaal ‘Houding ten aanzien van circulaire transitie’

Stellingen[31]	% (helemaal) eens	% neutraal	% (helemaal) oneens
Ik probeer producten zo lang mogelijk te gebruiken voor ik iets nieuws koop	89%	7%	3%
Als iets kapot is, koop ik liever iets nieuws dan dat ik het laat repareren	28%	27%	44%
De overgang naar een circulaire economie is noodzakelijk	58%	22%	9%
Een circulaire economie is vooral iets waar de overheid en bedrijven zich mee moeten bezighouden, niet mensen zoals ik	24%	21%	46%
De overgang naar een circulaire economie gaat mij te snel	13%	29%	44%
Ik maak me zorgen dat de overgang naar een circulaire economie ten koste gaat van onze welvaart	19%	24%	46%

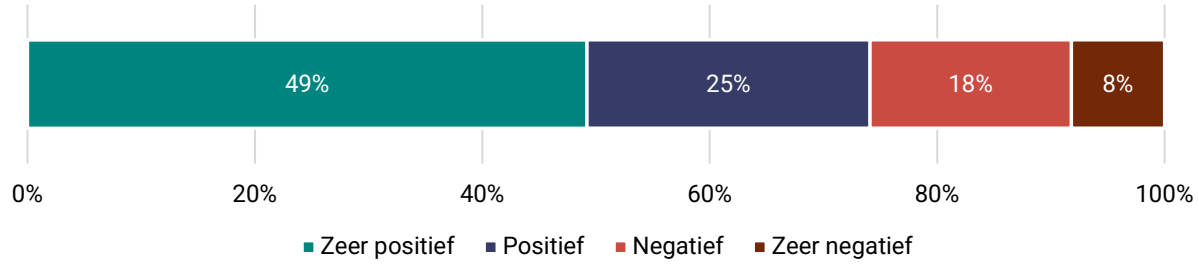
Driekwart is zeer positief over circulaire transitie

In totaal geeft driekwart van de inwoners (74%) aan een (zeer) positieve houding te hebben ten aanzien van de circulaire transitie; 26% ziet het juist als een negatieve ontwikkeling.

[31] *De percentages ‘Geen mening’ zijn niet opgenomen in de tabel.*

Figuur 6.9 – Schaal houding ten aanzien van circulaire transitie

Basis: Inwoners Zuid-Holland, n=4.944

Naar achtergrondkenmerken

- Er zijn geen substantiële verschillen in houding ten aanzien van de circulaire transitie tussen leeftijdsgroepen.
- Inwoners die hoger opgeleid zijn geven in sterkere mate aan (zeer) positief tegenover de circulaire transitie te staan (85%) in vergelijking met inwoners die lager of middelbaar zijn opgeleid (respectievelijk 65% en 66%).
- Ook zijn er verschillen naar stemgedrag. Ruim twee derde van de links-progressieve kiezers (69%) staat zeer positief tegenover deze transitie, waar dat voor 47% van de centrumrechtse, 28% van de rechts-conservatieve en 27% van de niet-stemmers geldt.
- Meer dan een derde van de zelfgeplaatste conservatieve inwoners staat zeer positief tegenover deze transitie (37%), tegenover 69 procent van de zelfgeplaatste progressieve inwoners. Onder de inwoners die zichzelf bij geen van beide plaatsen heeft een derde een zeer positieve houding (34%).

6.5 Conclusie inclusiviteit energietransitie

Het mee willen met de overstap naar duurzame energiebronnen is enigszins fragiel. Hoewel de interesse voor de overstap redelijk hoog is en men systeemvoordelen ziet, is er toch een negatieve houding tegenover de transitie wat betreft de persoonlijke gevolgen. De houding bestaat uit een ervaren gevoel van dwang (‘ik moet’), een te hoog tempo, een vrees voor groeiende sociale ongelijkheid en het idee dat de overheid ‘mensen zoals ik’ onvoldoende meeneemt. Wat betreft het mee kunnen speelt de (ervaren) complexiteit een rol, maar ook de betaal- en haalbaarheid ervan. Zo blijken bijvoorbeeld lagere inkomens hier minder positief tegenover te staan. Opvallend is dat er geen significante verschillen zijn naar woonsituatie (huur- of koop) wat betreft de houding tegenover de transitie.

Voor het mee willen met de circulaire transitie is veel potentieel. Een ruime meerderheid is zeer te spreken over de ontwikkeling, waarbij geen sprake is van een leeftijdskloof. Wel zijn er verschillen naar opleiding, maar voor alle groepen geldt dat ze in meerderheid positief zijn. Het mee kunnen is met name afhankelijk van praktische en financiële drempels. De zorgen gaan over betaalbaarheid, gemak tegenover gedoe en de kwaliteit/veiligheid van hergebruik. Daarnaast kan een relatief grote groep de gevolgen van deze ontwikkeling niet goed overzien.

7 Vergrijzing

De samenstelling van de bevolking is aan het veranderen. Zo is momenteel sprake van vergrijzing: het CBS meldt dat er nu al meer ouderen (65-plussers) zijn dan jongeren (onder de 20 jaar) en dat dit voorlopig niet zal veranderen.[32] Dit komt doordat mensen langer leven en er minder kinderen worden geboren. Deze verandering kan leiden tot meer vraag naar zorg en mogelijk een tekort aan personeel en een noodzakelijke versobering van de AOW- en pensioenvoorzieningen. Dit laatste hoofdstuk beschrijft de houding van inwoners van Zuid-Holland ten aanzien van de demografische ontwikkeling en de gevolgen daarvan.

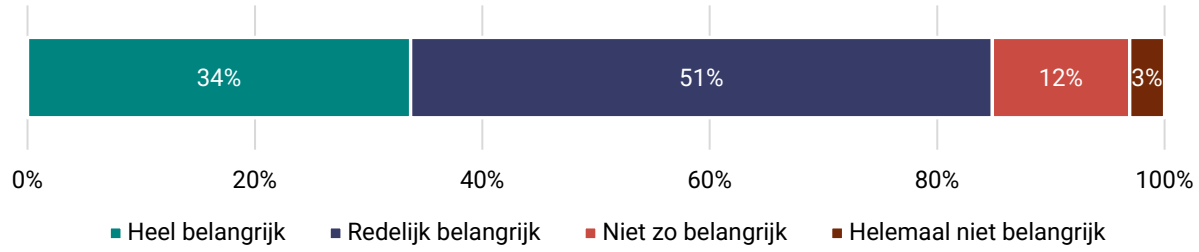
In paragraaf 7.1 komt aan bod hoe inwoners naar deze demografische verschuiving kijken, en welke gevolgen zij hieraan verbinden. Paragraaf 7.2 gaat vervolgens in op de mate waarin men het gevoel heeft mee te kunnen en willen met deze ontwikkeling.

7.1 Houding tegenover vergrijzing

De meeste inwoners vinden vergrijzing een (redelijk) belangrijk onderwerp (85%). Voor de overige 15 procent geldt dat niet.

Figuur 7.1 - Vindt u de vergrijzing een belangrijk onderwerp?

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944

Naar achtergrondkenmerken

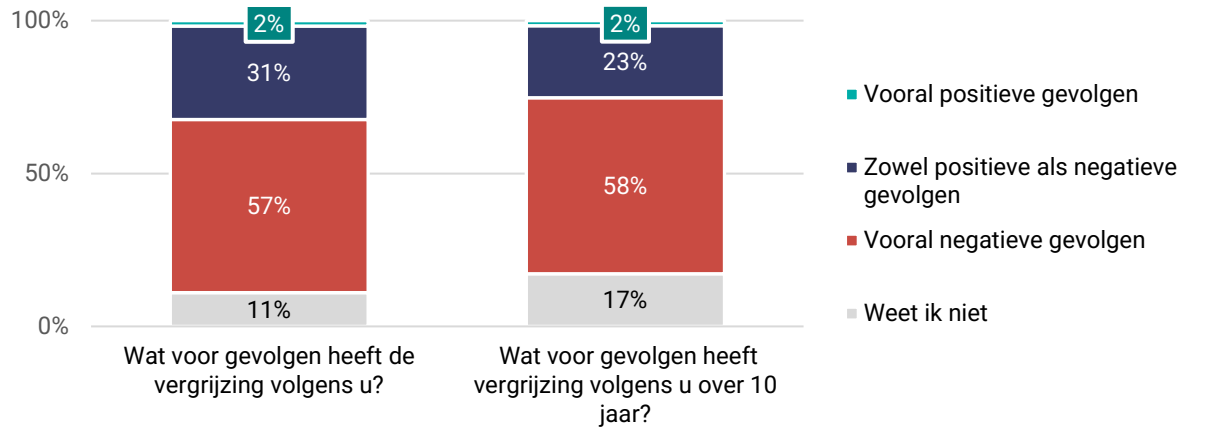
- Voor alle leeftijdscategorieën geldt dat een ruime meerderheid vergrijzing een belangrijk thema vindt, maar ouderen (> 50 jaar) vinden dat wel vaker dan inwoners jonger dan 50 jaar. Van degenen tussen de 18 en 49 jaar vindt 79-83% het belangrijk, waar dat onder 50-plussers voor 88-90% geldt.
- Hoger- en middelbaar opgeleiden geven vaker aan het onderwerp belangrijk te vinden (86%) dan lager opgeleide inwoners (80%).
- Rechts-conservatieve kiezers vinden het vaker niet zo of helemaal niet belangrijk (20%) dan centrumrechtse (10%) of links-progressieve kiezers (13%).

Het merendeel verwacht zowel op de korte als lange termijn vooral negatieve gevolgen door het toenemend aandeel ouderen (57-58%). Een groep van 2 procent ziet vooral positieve gevolgen.

[32] *Bevolkingsprognose: vanaf nu meer ouderen dan jongeren | CBS*

Figuur 7.2 – Gevolgen vergrijzing

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944

Naar achtergrondkenmerken

- De mate waarin men vooral negatieve gevolgen ziet hangt samen met leeftijd. Onder de groep 18 tot 34-jarigen is dit percentage met 72 procent het hoogst, onder 65-plussers het laagst. Het lijkt erop dat men bij het inschatten van de gevolgen vooral de eigen situatie in het achterhoofd heeft.
- Lager- en middelbaar opgeleide inwoners zien vaker zowel positieve als negatieve gevolgen door de toenemende vergrijzing (respectievelijk 38% en 32%, tegenover 26% van de hoger opgeleiden). De groep hoger opgeleiden is negatiever gestemd en verwacht vaker overwegend negatieve gevolgen (67%) in vergelijking met middelbaar- en lager opgeleiden (53% en 43%).
- Tot slot zien links-progressieve kiezers vaker dan centrumrechtse kiezers negatieve gevolgen (respectievelijk 63% tegenover 58%). Beide groepen zijn negatiever dan rechts-conservatieve kiezers: daarvan ziet minder dan de helft (46%) negatieve gevolgen. Zij geven vaker aan zowel positieve als negatieve gevolgen te zien (37%) dan centrumrechtse (32%) en links-progressieve (27%) kiezers.

De negatieve gevolgen die inwoners vooral noemen, zijn de stijgende lasten en de druk die ontstaat op de AOW doordat het aandeel mensen in de pensioengerechtigde leeftijd steeds groter wordt in verhouding tot de jongere beroepsbevolking. Daarnaast vrezen ze ook voor een toenemende druk op het zorgstelsel, omdat er meer vraag naar zorg zal zijn en tegelijkertijd meer tekort aan arbeidskrachten. Dat kan grote gevolgen hebben voor wachttijden en kwaliteit. Verder wordt de krappere arbeidsmarkt en daardoor zwaardere last (zowel in gevraagde arbeidsproductiviteit als te betalen belastingen) als een negatieve consequentie gezien. Doordat het aandeel dat werkt kleiner is, is de druk op deze groep groter en daarmee ook de lasten. Verwacht wordt dat deze groep meer belasting moet afdragen en langer moet doorwerken. Bij positieve gevolgen denkt men met name aan behoud en overdracht van kennis en ervaring en de mogelijke maatschappelijke inzet (door verlenen van mantelzorg of inzet als oppas-opa/oma).

7.2 Mee kunnen en willen met de gevolgen van de vergrijzing

De stellingen over de vergrijzing en de gevolgen daarvan zijn samengevoegd tot één schaal die iets zegt over de mate waarin inwoners bereid zijn de lasten van deze ontwikkeling willen dragen. Deze stellingen zijn terug te vinden in onderstaande tabel. Ze kunnen samen worden gevat als de mate waarin men positief dan wel negatief staat tegenover het dragen van de lasten van het steeds groter wordende aandeel ouderen in de samenleving.

Tabel 7.1 - Stellingen onderliggend aan de schaal 'Houding ten aanzien van het dragen van de lasten van vergrijzing'

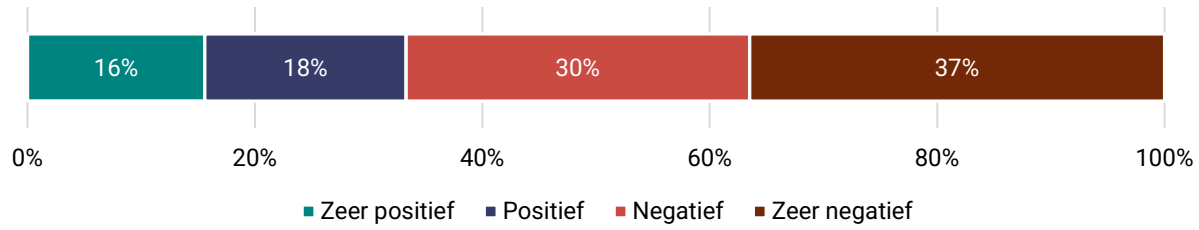
Stellingen[33]	% (helemaal) eens	% neutraal	% (helemaal) oneens
De pensioenbedragen moeten verlaagd worden om de lasten niet te hoog op te laten lopen	11%	24%	54%
Ouderen zouden vaker plaats moeten maken op de woningmarkt voor jongere generaties	39%	23%	34%
Ik vind het acceptabel als de pensioenleeftijd verder wordt verhoogd	22%	16%	61%
De overheid mag van burgers verwachten dat zij meer verantwoordelijkheid nemen voor hun eigen zorg op latere leeftijd	34%	26%	37%
Ouderen moeten worden gestimuleerd om na hun pensioen meer vrijwilligerswerk te doen	42%	27%	28%

Merendeel van de inwoners staat negatief tegenover het dragen van de lasten

67% van de inwoners van Zuid-Holland heeft een (zeer) negatieve houding tegenover het dragen van bepaalde lasten (denk aan een verhoogde pensioenleeftijd of een verlaagd pensioenbedrag, het doen van vrijwilligerswerk of mantelzorg) die de gevolgen van vergrijzing zouden kunnen minderen.

Figuur 7.3 – Schaal houding ten aanzien van het dragen van de lasten van vergrijzing[34]

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944

Naar achtergrondkenmerken

- Er zijn substantiële verschillen in houding tussen leeftijdsgroepen. De groep inwoners tussen de 50 en 64 jaar heeft relatief de sterkste negatieve houding tegenover het dragen van de lasten (50% zeer negatief). In de groep van inwoners tussen de 18 en 34 jaar heeft 24% een zeer negatieve houding, binnen de groep 35 tot 49-jarigen is dat 35%. Ook zijn er verschillen met inwoners ouder dan 65 jaar (36% zeer negatief), zij zijn logischerwijs minder tot niet in staat om deze lasten op te vangen.
- Verder zijn er verschillen in houding te zien tussen opleidingsniveaus. Lager en middelbaar opgeleide inwoners staan negatiever tegenover het dragen van de lasten van vergrijzing ten opzichte van hoger opgeleiden. Kijkend naar het percentage 'zeer negatief' is dat voor lager opgeleiden 48%, middelbaar opgeleiden 45% en hoger opgeleiden 24%.

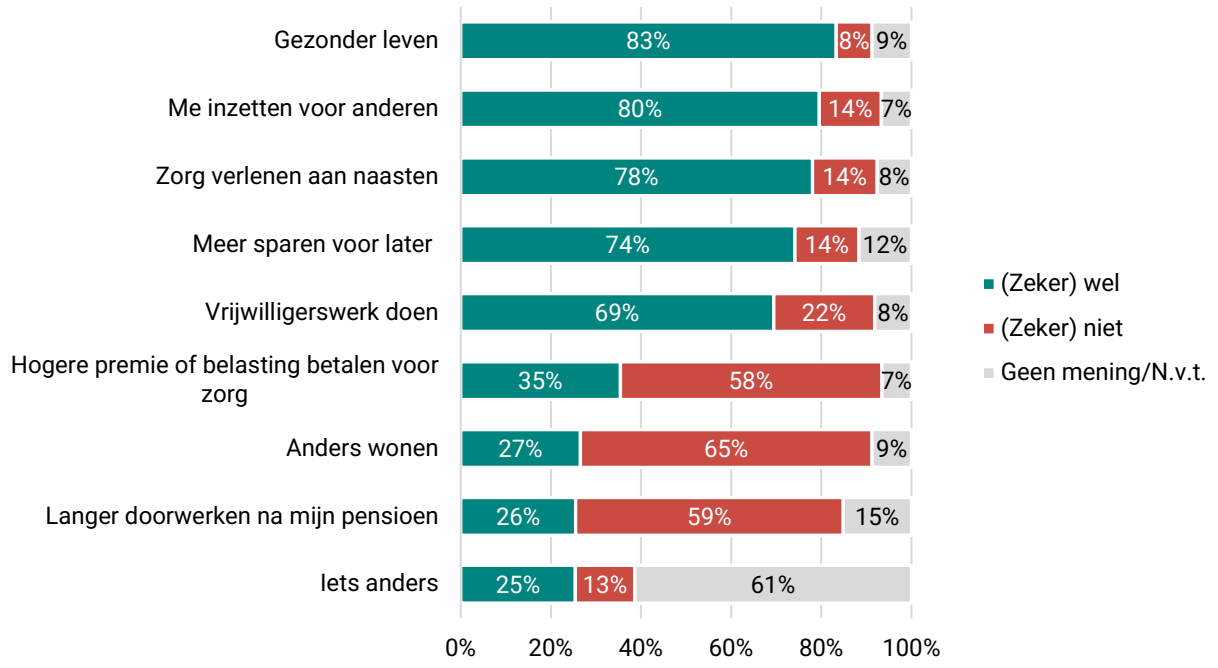
[33] *De percentages 'Geen mening' zijn niet opgenomen in de tabel.*
[34] *Op basis van stellingen Tabel 7.1.*

- Links-progressieve en centrumrechtse kiezers staan positiever tegenover het dragen van deze lasten (48% en 36%) dan rechts-conservatieve (17%) en niet-stemmers (19%). Met name onder rechts-conservatieve stemmers is het aandeel dat hier zeer negatief tegenover staat relatief hoog (58%).
- Kijkend naar de zelfgeplaatste progressieve inwoners staan zij positiever tegenover het dragen van de lasten (44% (zeer) positief) dan conservatieve inwoners (27% (zeer) positief) en inwoners die zichzelf ertussen plaatsen (26% (zeer) positief).

Aan inwoners zijn ook enkele concrete individuele acties voorgelegd die men kan nemen om de (negatieve) gevolgen van vergrijzing zo veel mogelijk te beperken. Men is vooral bereid om 'zachte', kleinere acties te ondernemen zoals gezonder leven (83%), zich inzetten voor anderen (80%) zorg verlenen aan naasten (78%) of meer sparen voor later (74%). Ook vrijwilligerswerk doen kan op relatief veel steun rekenen (69%). Voor meer ingrijpende acties zoals meer premie of belasting betalen, anders wonen of langer doorwerken na pensioen is minder bereidheid (respectievelijk 35%, 27% en 26%).

Figuur 7.4 - Om mogelijke (negatieve) gevolgen van vergrijzing te beperken kunnen zowel de overheid als burgers zelf verschillende dingen doen. Wat zou u wel, en wat zou u niet willen doen?

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944

Naar achtergrondkenmerken

- Jongere inwoners staan over het algemeen meer welwillend tegenover de meeste zaken dan 65-plussers. Zij staan bijvoorbeeld vaker open voor een meer gezonde levensstijl, zich inzetten voor of zorg verlenen aan anderen en meer sparen voor later. Dat is verklaarbaar: voor veel van deze acties geldt dat als 65-plussers ze zouden nemen dit geen beperking van de gevolgen van vergrijzing inhoudt. Maar ook de bereidwilligheid voor acties die 65-plussers wel aangaan, is lager dan onder andere leeftijdsgroepen. Zo zegt bijvoorbeeld 20 procent wel anders te willen wonen (tegenover 24-32%

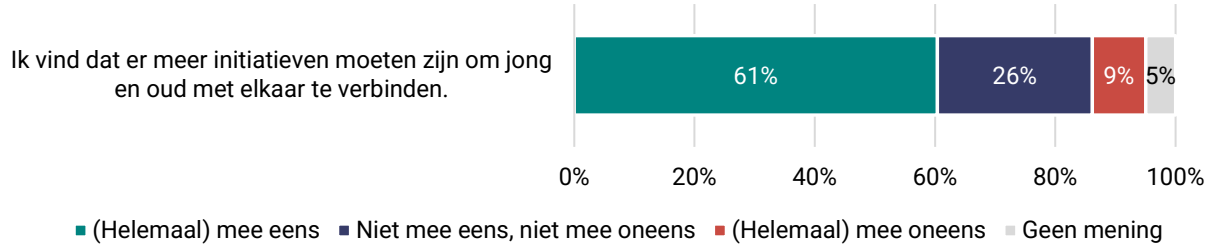
onder andere leeftijdsgroepen). Wat betreft het betalen van meer premie of belasting is de arbeidsgerechtigde groep (34 tot 65 jaar) minder te spreken dan jongere of juist oudere inwoners.
- Hoger opgeleiden geven in vergelijking met middelbaar en lager opgeleiden bij alle acties vaker aan dat (zeker) wel te willen doen. Een derde van degenen met een hoger opleidingsniveau zou bijvoorbeeld wel langer door willen werken. Onder lager- en middelbaar opgeleiden geldt dat voor een op vijf (19%).
- Mensen die (zeer) moeilijk kunnen rondkomen, staan minder open voor de genoemde acties dan de groep die makkelijk rondkomt, en degenen die niet moeilijk maar ook niet makkelijk financieel uitkomen.
- Tot slot geven rechts-conservatieve kiezers op alle genoemde acties vaker aan het (zeker) niet te willen doen in vergelijking met centrumrechtse en links-progressieve kiezers. Deze laatste groep geeft dan weer vaker aan acties (zeker) wel te willen doen; de centrumrechtse kiezers zijn vaker verdeeld.

Meerderheid wil meer verbindende initiatieven tussen jong en oud

61% van de inwoners van Zuid-Holland geeft aan dat er meer initiatieven zouden moeten zijn om jong en oud met elkaar te verbinden.

Figuur 7.5 – In hoeverre bent u het eens met de volgende stelling?

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944

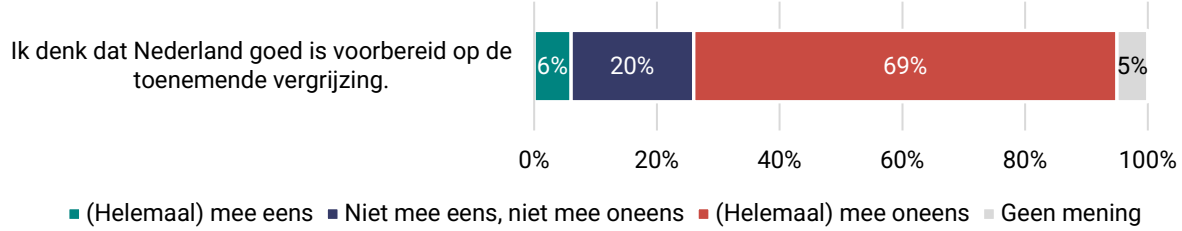

Merendeel van de inwoners denkt dat Nederland niet klaar is voor toenemende vergrijzing

69% van de inwoners denkt dat Nederland niet goed is voorbereid op de toenemende vergrijzing. Daar tegenover staat een groep van 6% die dat wel vindt.

Figuur 7.6 – In hoeverre bent u het eens met de volgende stelling?

Basis: inwoners Zuid-Holland, n=4.944

7.3 Conclusie inclusiviteit vergrijzing

De inclusiviteit van deze transitie hangt minder af van het mee ‘willen’ en meer van het mee ‘kunnen’. Vergrijzing is een gegeven waar Nederland en dus ook Zuid-Holland in toenemende mate mee te maken gaat krijgen. De vraag is dus niet of inwoners mee kunnen met deze demografische verandering, maar wel hoe ze staan tegenover de manieren waarop de samenleving met de gevolgen van de vergrijzing omgaat. De verschillende stellingen hebben dan ook vooral betrekking op de mate waarin men bereid is om de lasten te dragen in een maatschappij waarin het aandeel ouderen steeds groter wordt.

Het blijkt dat inwoners over het algemeen de consequenties aanvaarden en bereid zijn om de lasten te dragen in een maatschappij waarin het aandeel ouderen steeds groter wordt. Dit geldt dan met name voor laagdrempelige en vrijwillige bijdragen, zoals zelf gezonder leven, meer sparen voor een beter pensioen en zich inzetten voor anderen. Er is aanzienlijk minder draagvlak voor meer ingrijpender zaken zoals het betalen van hogere premies en belastingen, langer doorwerken en het veranderen van de woonsituatie. Jongeren staan hier over het algemeen positiever tegenover dan ouderen. Ook is het dragen van de consequenties van de vergrijzing lastiger voor inwoners met beperkte (financiële) middelen. Over het betalen van meer premie of belasting is de arbeidsgerechtigde groep minder te spreken dan jongere of juist oudere inwoners. In brede zin geldt dat inwoners vinden dat de samenleving op dit moment niet voldoende voorbereid is op de gevolgen van de vergrijzing en dat er dus nog wel degelijk stappen moeten worden genomen.

8 Aanknopingspunten voor provincie

Dit rapport beschreef de houding tegenover, en de inclusiviteit van verschillende maatschappelijke transities. Op basis van de uitkomsten zijn een aantal aanknopingspunten te onderscheiden die relevant zijn voor de Provincie Zuid-Holland. Het betreft denkrichtingen, geen voorschriften. Ze markeren waar keuzes voor inclusiviteit vermoedelijk het meest betekenisvol zijn.

Vertrouwen en voorspelbaarheid als randvoorwaarde in beleidsvorming
In 2021 is onderzocht in hoeverre er sprake is van samenhang tussen maatschappelijk vertrouwen en mee kunnen en willen met maatschappelijke transities. Daar bleek een duidelijk verband tussen te bestaan: hoe lager dat vertrouwen, hoe minder de bereidheid en het vermogen om mee te bewegen met (onvermijdelijke) maatschappelijke veranderingen. In deze meting keken we naar vertrouwen in overheid, en zagen we eenzelfde samenhang. Het eerste aanknopingspunt uit 2021 blijft kortom in stand: de samenhang tussen institutioneel vertrouwen en het aan- of afhaken bij transities maakt dat de provincie zich ervan bewust moet zijn dat deze groep pas mee kan en wil met transities wanneer er sprake is van een bepaalde basis van vertrouwen. Dat is geen eenvoudige opgave. Wie inwoners wil motiveren om mee te gaan met een transitie, moet oog hebben voor de herkomst van het wantrouwen. Wanneer een overheid niet wordt vertrouwd, wordt de oplossing die zij biedt immers ook niet, of in ieder geval minder gemakkelijk, ontvangen. 'Goed bestuur' – voorspelbaar, uitlegbaar, consequent – is daarmee een randvoorwaarde om mensen mee te krijgen.

Groep 'kwetsbaren' als vertrekpunt, niet de transitie
De verschillende behandelde transities zijn niet los van elkaar te zien: ze hangen met elkaar samen. Bovendien zien we dat de groep die afhaakt consistent is. Het betreft een redelijk stabiele groep die minder goed mee kan en/of wil bewegen vanwege (een opstapeling van) bepaalde factoren. Het is daarom aan te bevelen deze groep als uitgangspunt te nemen, en niet de transitie. Dat wil zeggen dat wordt gekeken waar draagkracht en bereidwilligheid ontoereikend zijn, en welke groepen op die manier structureel buiten de boot dreigen te vallen.

Onderscheid mee 'kunnen' en mee 'willen'
Het mee 'kunnen' met bepaalde veranderingen gaat vaak over drempels (kosten, vaardigheden, netwerk, toegang), terwijl het mee 'willen' meer draait om motivatie, waarden en de beleving van rechtvaardigheid, wat betreft zowel de eerlijkheid van besluitvorming als het dragen van mogelijke lasten. Deze aspecten kunnen elkaar zowel versterken als ondermijnen. Om mee te kunnen met bepaalde transities is soms iets anders nodig dan om mee te willen. Bovendien gaat 'kunnen' niet altijd voor 'willen': ervaren onrecht kan het mee willen blokkeren – ook wanneer eventuele drempels zijn verlaagd. Het is van belang om in beeld te hebben waar met name drempelproblemen spelen, en waar juist legitimiteitsproblemen de inclusiviteit van transities beperken.

Daar komt bij dat sommige transities als onvermijdelijk zijn te bestempelen (zoals de toenemende vergrijzing) waar andere transities een meer vermijdelijk karakter hebben – en te sturen zijn via beleid. De flexibilisering van de arbeidsmarkt is daarvan een goed voorbeeld, waarbij in de afgelopen jaren nieuwe wet- en regelgeving tot een bescherming van de positie van zzp'ers heeft geleid. Deze verschillen in (on)vermijdelijkheid kleuren de vraag wat redelijkerwijs van verschillende groepen kan worden gevraagd (en wat men vindt dat redelijkerwijs van verschillende groepen kan worden gevraagd).

Transities zijn veranderlijk, en daarmee ook de inclusiviteit daarvan
Sommige transities stonden zowel in dit onderzoek, als in de meting van 2021 centraal. Uit de oriënterende gesprekken met beleidsmedewerkers van de provincie kwam echter duidelijk naar voren dat in een paar jaar tijd veel kan gebeuren, en dat de kern van sommige transities is verschoven – en daarmee mogelijk ook de inclusiviteit daarvan.

De energietransitie ging bijvoorbeeld lange tijd vooral over 'schone' energie. Dat heeft nu meer componenten gekregen. Het gaat inmiddels ook over de betaalbaarheid, onafhankelijkheid van het buitenland, en de eigen weerbaarheid. Daarmee is inclusiviteit niet langer alleen een morele vraag (het mee willen en kunnen met een duurzame koers), maar ook een kwestie van materiële bestaanszekerheid.

Op het gebied van digitalisering gold ten tijde van de meting van vijf jaar geleden nog een zeker techno-optimisme, nu zien we vaker behoedzaamheid en zorgen over effecten van specifieke toepassingen. Mee kunnen met toenemende digitalisering gaat daardoor niet alleen over digitale vaardigheden, maar ook over kennis en regie rond data en privacy. Ook de arbeidsmarkt ontwikkelt zich richting structurele krapte en verdere internationalisering, met lokale effecten op wonen en voorzieningen: dat verandert wie profiteert en wie risico loopt.

A Toelichting uitsplitsingen

In de hoofdstukken worden uitkomsten regelmatig uitgesplitst naar enkele achtergrondkenmerken, om – wanneer relevant – verschillen tussen groepen te laten zien. Het gaat bijvoorbeeld om leeftijd, geslacht en opleidingsniveau, maar ook naar inkomen, werksituatie, stedelijkheid en politieke voorkeur. Een paar van deze uitsplitsingen worden hier meer uitgebreid toegelicht.

Opleidingsniveau: in dit rapport is opleidingsniveau ingedeeld in: lager, middelbaar en hoger opgeleid. Een tegenwoordig vaak gebruikt alternatief is de indeling naar theoretisch en praktisch opgeleiden; een overstap naar deze indeling is lastig.

- De termen 'praktisch' en 'theoretisch' dekken de lading niet, omdat bijna alle opleidingen theoretische en praktische componenten hebben. Het hbo geldt als 'hoger opgeleid', maar is praktijkgericht onderwijs. De meeste universitaire opleidingen zijn theoretisch, maar niet alle (denk aan opleidingen zoals tandheelkunde en geneeskunde). En de theoretische leerweg van het vmbo, het vmbo-t, heeft binnen het vmbo de meeste leerlingen.
- Ook wanneer er wordt gekeken naar bepaalde attitudes, zoals *vertrouwen in de overheid* en *kunnen rondkomen*, wordt het verschil tussen de groepen marginaal.
- De indeling naar praktisch/theoretisch-opgeleiden leent zich dus minder om te duiden wie op een bepaalde manier denken of bepaalde (financiële) problemen hebben. Volgens de UvA-wetenschappers is het beter om heel concreet te benoemen over welke opleiding het gaat: hbo-/wo-opgeleiden, vmbo-geschoolden, etc. In ons werk is dat echter niet praktisch, omdat we zo'n zeven categorieën gebruiken en we vaak in korte, leesbare zinnen willen uitleggen hoe iets zit. Om deze reden blijven we bij Ipsos I&O, tot zich een beter alternatief aandient, spreken over lager, middelbaar en hoger opgeleiden. Hiermee sluiten we aan bij de conclusie van het CBS: de indeling naar theoretisch en praktisch opgeleiden is niet toereikend om de indeling op basis van onderwijsniveau te vervangen.

- Inkomen: aan respondenten is gevraagd in hoeverre zij makkelijk of moeilijk kunnen rondkomen met het totale inkomen van hun huishouden. Het gaat hierbij dus om een eigen inschatting van de respondent. De verdeling ziet er als volgt uit:
  - (Zeer) makkelijk: 62% (41% makkelijk, 21% zeer makkelijk)
  - Niet moeilijk, niet makkelijk: 29%
  - (Zeer) moeilijk: 9% (7% moeilijk, 2% zeer moeilijk)
- Werksituatie: aan respondenten is gevraagd wat hun huidige werksituatie is. Daarbij is een indeling gemaakt naar mensen die ondernemer zijn/als zelfstandige werken en degenen die in loondienst werkzaam zijn. Het is mogelijk dat een respondent in beide categorieën valt.[35]
  - Ondernemer: 7 procent kan worden geclassificeerd als ondernemer omdat hij/zij ondernemer met personeel is (1%) of ZZP'er/freelancer (6%)
  - Werkzaam in loondienst: 60% is werkzaam in loondienst; in het bedrijfsleven (31%), bij de semioverheid (20%) of de overheid (9%).

  Daarnaast waren nog andere opties mogelijk, bijvoorbeeld arbeidsongeschikt (6%), werkloos of werkzoekend (3%), gepensioneerd (23%), studerend/schoolgaand (4%). Hier wordt in het rapport niet naar uitgesplitst.

[35] *Deze verdeling komt overeen met de verdeling in het onderzoek in 2021.*

- Stedelijkheid: van respondenten is bekend waar zij wonen en of dat een (niet) stedelijke omgeving betreft.

Stedelijkheid	% respons (ongewogen)	% populatie Zuid-Holland[36]
(Zeer) sterk stedelijk	72%	73%
Matig stedelijk	16%	13%
Weinig/Niet stedelijk	12%	14%

-

- Politieke voorkeur: aan respondenten is gevraagd wat zij hebben gestemd bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2025. Hier is een indeling van gemaakt:

Politieke voorkeur[37]	% respons (ongewogen)	% populatie Zuid-Holland[38]
Links-progressief	30%	29%
Centrumrechts	24%	20%
Rechts-conservatief	27%	24%
Niet gestemd	2%	25%
Overig	18%	2%

[36] *Op basis van data CBS.*
[37] *Links-progressief; GL-PvdA (nu: Pro), D66, PvdD, Volt, SP, DENK. Centrumrechts; VVD, CDA, CU. Rechts-conservatief; PVV, FvD, JA21, BBB, SGP. Overig (overige partijen, geen stemrecht, blanco)*
[38] *Op basis van data CBS.*

B Bijlage: vragenlijst

Onderzoek veranderingen in de samenleving
Fijn dat u wilt meedoen aan dit onderzoek. We stellen u een aantal vragen over veranderingen in de samenleving, zoals digitale ontwikkelingen en de overgang van fossiele brandstoffen naar duurzame energie. We willen graag weten hoe u naar deze ontwikkelingen kijkt en wat u hiervan in uw dagelijks leven merkt. Het invullen duurt ongeveer 10 minuten.

Alvast veel dank voor het meedoen!

A – Algemeen beeld

Eigen situatie (feitelijke vragen)

We beginnen met een aantal vragen over het volgen van nieuws en actuele ontwikkelingen.

A1a. Als het gaat om het volgen van nieuws en actuele ontwikkelingen, van welke media maakt u dan gebruik? *Meerdere antwoorden mogelijk.*

Meerdere antwoorden mogelijk

1. Televisie
2. Radio
3. Nieuwsapps (o.a. NOS, NU.nl)
4. Krant (zowel op papier als digitaal)
5. Facebook
6. X (vroeger: Twitter)
7. Instagram
8. LinkedIn
9. YouTube
10. WhatsApp
11. Anders, namelijk…
12. Geen van deze

Indien vraag A1a: twee of meer media

A1b. En wat is voor u de belangrijkste bron voor het volgen van nieuws en actuele ontwikkelingen?

[toon antwoorden A1a]

Kennis en interesse

A2. In hoeverre bent u geïnteresseerd in wat er gebeurt in:
Random aanbieden
a. uw eigen buurt
b. uw eigen dorp of stad
c. Nederland
d. de wereld

- Zeer geïnteresseerd
- Redelijk geïnteresseerd

- Niet zo geïnteresseerd
- Helemaal niet geïnteresseerd

A3. In hoeverre bent u het eens of oneens met de volgende stellingen?

a. Ik vind het belangrijk om op de hoogte te zijn van het nieuws/de actualiteiten.
b. Ik heb moeite om ontwikkelingen in de samenleving te volgen.
c. Veranderingen in de Nederlandse samenleving gaan voor mij te snel.

Antwoordcategorieën helemaal mee oneens – mee oneens- neutraal – mee eens – helemaal mee eens – weet niet.

Indien A3b=(helemaal) mee eens of A3c = (helemaal) mee eens

A4. U geeft aan dat u moeite heeft om ontwikkelingen in de samenleving bij te houden.

Hoe merkt u dat in uw dagelijks leven?

[Open vraag]

Houding

A5. In hoeverre gaat het volgens u de goede of verkeerde kant op met …
Random aanbieden

a. Uw eigen buurt
b. Uw eigen dorp of stad
c. Nederland
d. De wereld

Antwoordcategorieën: Duidelijk de verkeerde kant op - Iets meer de verkeerde dan goede kant op – ik merk geen verandering - Iets meer de goede dan verkeerde kant op - Duidelijk de goede kant op - Ik weet het niet

Indien A5a=verandering
A6a. U vindt dat het met uw eigen buurt *[de goede/verkeerde kant]* opgaat. Aan welke veranderingen of ontwikkelingen denkt u dan?

[Open vraag]

Indien A5c=verandering
A6b. U vindt dat het met Nederland *[de goede/verkeerde kant]* opgaat. Aan welke veranderingen of ontwikkelingen denkt u dan?

[Open vraag]

A7. Verwacht u dat Nederland er in 2050 over het geheel genomen beter of slechter voorstaat dan nu? Of ongeveer hetzelfde?

1. Veel beter
2. Iets beter
3. Ongeveer hetzelfde
4. Iets slechter
5. Veel slechter
6. Weet ik niet

A8. In hoeverre bent u het oneens of eens met de volgende stellingen?

Random aanbieden

a. Ik ervaar veranderingen in de samenleving als een vooruitgang.
b. Het is onvermijdelijk dat de samenleving verandert.
c. Mensen zoals ik hebben geen invloed op wat er in de samenleving gebeurt.

Antwoordcategorieën helemaal mee oneens- mee oneens- neutraal – mee eens – helemaal mee eens – ik weet het niet

A9. In hoeverre beschouwt u zichzelf politiek als conservatief (i) of als progressief (i)?
Met **conservatief** bedoelen we: richt zich op het behouden van wat goed werkt. Veranderingen liever stap voor stap. Met **progressief** bedoelen we: richt zich op het vernieuwen om zaken te verbeteren. Staat open voor grotere of snellere veranderingen.

1. Zeer conservatief
2. Gematigd conservatief
3. Niet conservatief en niet progressief
4. Gematigd progressief
5. Zeer progressief
6. Ik weet het niet

A10. Hoeveel vertrouwen heeft u in de Nederlandse overheid als geheel?
Daarmee bedoelen we het geheel van rijksoverheid, provincies, gemeenten en waterschappen.

- Helemaal geen vertrouwen
- Weinig vertrouwen
- Niet veel, maar ook niet weinig vertrouwen
- Redelijk veel vertrouwen
- Heel veel vertrouwen
- Weet ik niet

B – Arbeidsmarkt

Eigen situatie (feitelijke vragen)

Nu volgen een paar vragen over uw werksituatie, en de arbeidsmarkt.

B1. Welke situatie(s) is/zijn op u van toepassing?

Meerdere antwoorden mogelijk

1. Ondernemer met personeel
2. Zzp'er/freelancer
3. Werkzaam in loondienst, in het bedrijfsleven
4. Werkzaam in loondienst, bij de overheid (gemeente, Rijk, provincie, waterschap)

5. Werkzaam in loondienst, bij semioverheid (onderwijs, zorg, politie, woningcorporatie, uitvoeringsorganisatie, etc.)
6. Arbeidsongeschikt
7. Werkloos / werkzoekend / bijstand
8. Gepensioneerd of VUT
9. Studerend / schoolgaand
10. Huisvrouw / huisman
11. Anders, namelijk: _____

Indien B1= meerdere antwoorden

B2. Wat beschouwt u als uw belangrijkste bezigheid?

[antwoorden B1]

Indien B1= 3, 4 of 5

B3. U bent (onder andere) werkzaam in loondienst. Wat voor dienstverband heeft u?

Meerdere antwoorden mogelijk

1. Vast dienstverband (voor onbepaalde tijd)
2. Tijdelijk dienstverband, met uitzicht op vast
3. Tijdelijk dienstverband voor 1 jaar of langer
4. Tijdelijk dienstverband, korter dan 1 jaar
5. Oproep-/invalcontract (waaronder nul-urencontract)
6. Uitzend- of payrollovereenkomst (via uitzendbureau/payrollbedrijf)
7. Anders, namelijk:_____

Indien B1=2

B4. U bent (onder andere) actief als zzp'er. In hoeverre was dit een vrije keuze?

1. Dit was volledig mijn eigen keuze
2. Dit was deels mijn eigen keuze
3. Dit was helemaal niet mijn eigen keuze

B5. Hoe moeilijk of makkelijk kunt u rondkomen met het totale inkomen van uw huishouden?

1. Zeer moeilijk
2. Moeilijk
3. Niet moeilijk, niet makkelijk
4. Makkelijk
5. Zeer makkelijk

Kennis en interesse

Flexibilisering

Een deel van de werkenden in Nederland heeft een flexibel arbeidscontract of is zzp'er (zelfstandige zonder personeel). Personen met een flexibel arbeidscontract hebben een tijdelijk contract, een contract met flexibele uren, of werken op uitzend- of oproepbasis. Samen met de groep zzp'ers worden zij ook wel 'flexwerkers' genoemd.

De laatste jaren is in Nederland het aandeel flexwerkers toegenomen. Deze ontwikkeling staat bekend als de 'flexibilisering van de arbeidsmarkt'.

B6. Wat voor gevolgen heeft de flexibilisering van de arbeidsmarkt volgens u?

1. Vooral positieve gevolgen
2. Vooral negatieve gevolgen
3. Zowel positieve als negatieve gevolgen
4. Weet ik niet

NOT BACK

Internationalisering

De arbeidsmarkt in Nederland wordt ook steeds internationaler. Dit betekent dat er meer mensen uit verschillende landen in Nederland komen werken. Doordat de economie steeds internationaler wordt, en in sommige sectoren tekort aan mensen is, zoeken bedrijven werknemers uit het buitenland. Deze mensen noemen we ook wel arbeidsmigranten of 'expats'.

B7a. Wat voor gevolgen heeft de internationalisering van de arbeidsmarkt volgens u?

1. Vooral positieve gevolgen
2. Vooral negatieve gevolgen
3. Zowel positieve als negatieve gevolgen
4. Weet ik niet

Indien B7a =1, 3

B7b. Aan wat voor positieve gevolgen denkt u dan specifiek?

[Open vraag]

Indien B7a =2, 3

B7c. Aan wat voor negatieve gevolgen denkt u dan specifiek?

[Open vraag]

Houding

Algemeen

B8. In hoeverre heeft u vertrouwen in de volgende zaken?

Geef dit aan op een schaal van 1 tot 7, van 1 'helemaal geen vertrouwen' tot 7 'heel veel vertrouwen'. U kunt ook van de tussenliggende punten kiezen.

Random aanbieden

a. De waarde van mijn pensioen
b. Het behoud van mijn baan (indien vraag B1 = 2, 3, 4 of 5)
c. Mijn financiële situatie

d. Het vinden van een (nieuwe) woning
e. Het gemakkelijk kunnen aannemen en afstoten van mijn personeel (indien vraag B1 =1)

Schaal 1 tot en met 7 (helemaal geen vertrouwen – 7 heel veel vertrouwen) – weet niet / n.v.t.

Flexibilisering

B9. In hoeverre bent u het oneens of eens met de volgende stellingen?

Deze stellingen gaan over flexwerkers. Daarmee bedoelen we personen met een flexibel arbeidscontract (tijdelijk, wisselende uren of uitzend-/oproepcontract) en zzp'ers.

1. Flexwerkers zijn beter af dan werknemers met een vast contract.
2. Werkgevers moeten sneller een vast contract aanbieden aan hun werknemers.
3. In de toekomst moet het aantal flexwerkers worden verminderd.
4. De toename van het aantal flexwerkers is onvermijdelijk.
5. Je moet veel kennis van de economie hebben om de discussie over de voor- en nadelen van flexibilisering van de arbeidsmarkt te begrijpen.

Antwoordcategorieën helemaal mee oneens – mee oneens- neutraal – mee eens – helemaal mee eens – ik weet het niet

Internationalisering

B10. In hoeverre bent u het eens of oneens met de volgende stellingen?

Deze stellingen gaan over buitenlandse medewerkers. Met buitenlandse medewerkers bedoelen we mensen uit een ander land, maar in Nederland werken. Dat gebeurt bijvoorbeeld bij sommige technische beroepen, in het bedrijfsleven, de logistiek (distributiecentra) en de land- en tuinbouw.

Random aanbieden

1. Voor de Nederlandse economie is het goed dat er werknemers uit het buitenland (i) hier komen werken.
2. Als er meer werknemers uit het buitenland (i) naar Nederland komen, verkleint dat mijn eigen kansen op werk.
3. Nederland moet strengere regels invoeren om de instroom van buitenlandse werknemers (i) te beperken.
4. De toename van arbeidsmigratie is onvermijdelijk.
5. Je moet veel kennis van de economie hebben om de discussie over de voor- en nadelen van internationalisering van de arbeidsmarkt te begrijpen.

Antwoordcategorieën helemaal mee oneens – mee oneens- neutraal – mee eens – helemaal mee eens – ik weet het niet

Gedrag

B11. In hoeverre bent u het oneens of eens met de volgende stellingen?

Meerdere antwoorden mogelijk (voor personen die zowel zzp'er/zelfstandige als een werknemer zijn)

1. Indien B1= 3, 4 of 5: Als ik de keus zou hebben, zou ik liever zelfstandige zijn dan werknemer in loondienst.
2. Indien B1= 1 of 2: Als ik de keus zou hebben, zou ik liever werknemer in loondienst zijn dan zelfstandige.
3. Indien B3= 2, 3, 4, 5 of 6: Als ik de keus zou hebben zou ik liever een vast contract hebben dan (huidige werksituatie bij B3).
4. Indien B3= 1: Als ik de keus zou hebben, zou ik liever een flexibel arbeidscontract hebben dan een vast contract.

Antwoordcategorieën helemaal mee oneens- mee oneens- neutraal – mee eens – helemaal mee eens – ik weet het niet

B12. Verwacht u dat werknemers in 2050 betere of slechtere arbeidsvoorwaarden hebben dan werknemers nu? Of zijn deze arbeidsvoorwaarden ongeveer hetzelfde?
Bij arbeidsvoorwaarden kunt u denken aan afspraken over het salaris, werktijden, onkostenvergoedingen etc.

1. Veel beter
2. Iets beter
3. Ongeveer hetzelfde
4. Iets slechter
5. Veel slechter
6. Weet niet

C – Digitalisering

De samenleving wordt steeds digitaler. Dit is op veel manieren zichtbaar. We kopen steeds meer spullen online, doen aan internetbankieren en communiceren via WhatsApp en andere sociale media. Ook het contact met de overheid en andere organisaties verloopt steeds vaker digitaal. Deze nieuwe digitale ontwikkelingen gaan in de toekomst verder, zoals de opkomst van kunstmatige intelligentie (AI).

Kennis en interesse

C1. In hoeverre bent u geïnteresseerd in nieuwe digitale ontwikkelingen?
Voorbeelden van nieuwe digitale ontwikkelingen zijn: AI-chatbots (zoals ChatGPT), elektronische identificatie, slimme apparaten in huis (thermostaat, lampen en deurbellen) en contactloos en mobiel betalen.

1. Zeer geïnteresseerd
2. Redelijk geïnteresseerd
3. Niet zo geïnteresseerd
4. Helemaal niet geïnteresseerd

C2. Wat voor gevolgen hebben digitale ontwikkelingen in de samenleving voor u op dit moment?

1. Vooral positieve gevolgen
2. Vooral negatieve gevolgen
3. Zowel positieve als negatieve gevolgen
4. Weet ik niet

C3. Hoe staat u tegenover de volgende digitale ontwikkelingen?
Random aanbieden

1. Het gebruik van AI
2. Digitalisering van overheidsdienstverlening
3. Online betalen en bankieren
4. Communiceren via sociale media
5. Het verzamelen en gebruiken van (persoonlijke) digitale gegevens
6. (Deels) hybride werken (soms op kantoor, soms op afstand of thuis)

Antwoordcategorieën heel positief -- positief – neutraal – negatief – heel negatief – weet ik niet

C4. Wat voor gevolgen denkt u dat digitale ontwikkelingen in de samenleving over 10 jaar voor u hebben?

1. Vooral positieve gevolgen
2. Vooral negatieve gevolgen
3. Zowel positieve als negatieve gevolgen
4. Weet ik niet

Houding

C5. In hoeverre bent u het oneens of eens met de volgende stellingen?

Random aanbieden

a. Digitale ontwikkelingen zijn een verrijking voor de samenleving.
b. Door digitale ontwikkelingen nemen de verschillen tussen groepen mensen toe.Ik maak me zorgen dat we als samenleving té afhankelijk worden van AI.
c. Ik geloof dat AI de kwaliteit van producten en diensten verbetert.
d. Ik heb er vertrouwen in dat techbedrijven zoals Google of Apple op een verstandige manier omgaan met mijn persoonlijke data.
e. Ik heb er vertrouwen in dat de overheid op een verstandige manier omgaat met mijn persoonlijke data.

Antwoordcategorieën helemaal mee oneens – mee oneens – neutraal – mee eens – helemaal mee eens – weet niet

Gedrag

Mensen kunnen op verschillende manieren te maken hebben met digitale ontwikkelingen.

C6. In hoeverre bent het u oneens of eens met de volgende stellingen?

Random aanbieden

a. Ik heb vaak hulp nodig van mensen uit mijn omgeving om digitale zaken te regelen.
b. Ik kan goed overweg met computers.
c. Ik kan goed overweg met smartphones.
d. Ik heb voldoende mensen in mijn omgeving die me kunnen helpen bij het regelen van digitale zaken.
e. Ik heb het gevoel dat ik gedwongen word om mee te doen met digitale ontwikkelingen.
f. Ik maak gebruik van AI (zoals chatbots of spraakassistenten) om mij te helpen in mijn dagelijkse taken.
g. Ik weet hoe ik mijn online privacy kan instellen en controleren op websites en apps die ik gebruik.

C7. In hoeverre bent u het eens of oneens met de volgende stellingen?

Random aanbieden

a. Verdere digitalisering van de samenleving is onvermijdelijk.
b. Ik ben bang dat de digitale ontwikkelingen in de komende tien jaar voor mij te snel zullen gaan.

Antwoordcategorieën helemaal mee oneens- mee oneens- neutraal – mee eens – helemaal mee eens – weet niet

D1 – Energietransitie

Eigen situatie (feitelijke vragen)

Voordat we verdergaan met het volgende onderdeel, hebben we enkele vragen over uw huis en hoe u dat verwarmt.

D1. Woont u in een…?

1. Huurwoning [i]
2. Koopwoning

[i] hieronder vallen ook antikraakwoningen, woningen die tijdelijke verhuurd worden volgens de Leegstandswet en studentenwoningen

D2. Hoe wordt uw huis momenteel verwarmd?

Meerdere antwoorden mogelijk

1. Gas (CV)
2. Gaskachel
3. Warmtepomp
4. Zonnepanelen
5. Houtkachel(s) / open haard(en) / pelletkachel
6. Elektriciteit: CV / infrarood
7. Stadsverwarming
8. Anders, namelijk: _____
9. Weet ik niet

Kennis en interesse

De energietransitie houdt in dat Nederland geleidelijk overstapt van fossiele energiebronnen, zoals aardgas, aardolie en kolen, naar duurzame energiebronnen, zoals zon, wind en warme lucht. Daarmee wordt de uitstoot van $C0_2$ verminderd en de opwarming van de aarde tegengegaan.

D3. In hoeverre bent u geïnteresseerd in de energietransitie?

- Zeer geïnteresseerd
- Redelijk geïnteresseerd
- Niet zo geïnteresseerd
- Helemaal niet geïnteresseerd

D4. Wat voor gevolgen heeft de overstap naar duurzame energiebronnen volgens u?

- Vooral positieve gevolgen
- Vooral negatieve gevolgen
- Zowel positieve als negatieve gevolgen
- Weet ik niet

D5. Wat voor gevolgen heeft de overstap naar duurzame energiebronnen volgens u over 10 jaar?

- Vooral positieve gevolgen
- Vooral negatieve gevolgen
- Zowel positieve als negatieve gevolgen
- Weet ik niet

Houding

D6. In hoeverre bent u het oneens of eens met de volgende stellingen?

Random aanbieden

a. De energietransitie vergroot de verschillen tussen groepen mensen.

b. Ik heb het gevoel dat ik gedwongen word om over te schakelen op duurzame energie.
c. Het overschakelen op duurzame energie gaat mij te snel.
d. De overheid houdt voldoende rekening met mensen zoals ik als het gaat om de energietransitie.
e. Nederland is te afhankelijk van het buitenland voor energiebronnen.
f. De discussie over de energietransitie is ook zonder veel voorkennis goed te begrijpen.

Antwoordcategorieën helemaal mee oneens- mee oneens- neutraal – mee eens – helemaal mee eens – weet niet

D2 – Circulaire transitie

Kennis en interesse

D7. In hoeverre bent u bekend met de term 'circulaire economie'?

- Ik weet precies wat dit inhoudt
- Ik weet ongeveer wat dit inhoudt
- Ik weet helemaal niet wat dit inhoudt

NOT BACK

In een circulaire economie worden bestaande materialen en producten zo lang mogelijk gedeeld, opnieuw gebruikt en opgeknapt. Op deze manier is er minder afval. De Nederlandse overheid heeft het doel om in 2050 een volledig circulaire economie te hebben. De overstap naar een circulaire economie noemen we ook wel de circulaire transitie.

D8. In hoeverre bent u geïnteresseerd in de circulaire transitie?

- Zeer geïnteresseerd
- Redelijk geïnteresseerd
- Niet zo geïnteresseerd
- Helemaal niet geïnteresseerd

Gedrag

D9. In hoeverre bent u het oneens of eens met de volgende stellingen?

Random aanbieden

a. Ik probeer producten zo lang mogelijk te gebruiken voor ik iets nieuws koop.
b. Als iets kapot is, koop ik liever iets nieuws dan dat ik het laat repareren.
c. Als een product zowel goedkoop nieuw als goedkoop tweedehands beschikbaar is, kies ik liever voor de nieuwe optie.
d. Voordat ik iets nieuws koop, kijk ik eerst of ik het tweedehands kan vinden.
e. Ik koop liever mijn eigen spullen dan dat ik ze met anderen deel of leen.
f. Ik let erop afval zo goed mogelijk te scheiden

Antwoordcategorieën helemaal mee oneens- mee oneens- neutraal – mee eens – helemaal mee eens – weet niet

Houding

D10a. Wat voor gevolgen heeft de overgang naar een circulaire economie volgens u?

a. Vooral positieve gevolgen
b. Vooral negatieve gevolgen
c. Zowel positieve als negatieve gevolgen
d. Weet ik niet

Indien D10a = a, c
D10b. Aan wat voor positieve gevolgen denkt u dan specifiek?
[Open vraag]

Indien D10a = b, c
D10c. Aan wat voor negatieve gevolgen denkt u dan specifiek?
[Open vraag]

D11. Wat voor gevolgen heeft de overgang naar een circulaire economie volgens u over 10 jaar?

- Vooral positieve gevolgen
- Vooral negatieve gevolgen
- Zowel positieve als negatieve gevolgen
- Weet ik niet

D12. In hoeverre bent u het eens of oneens met de volgende stellingen?

Random aanbieden

a. De overgang naar een circulaire economie is noodzakelijk.
b. Een circulaire economie is vooral iets waar de overheid en bedrijven zich mee moeten bezighouden, niet mensen zoals ik.
c. Of we het nu willen of niet: de Nederlandse economie zal steeds meer circulair worden.
d. De overgang naar een circulaire economie gaat mij te snel.
e. Ik maak me zorgen dat de overgang naar een circulaire economie ten koste gaat van onze welvaart.

E – Demografie (vergrijzing)

Kennis en interesse

De laatste vragen gaan over de samenstelling van de bevolking. Deze is aan het veranderen. Zo is momenteel sprake van vergrijzing: het CBS meldde dat er nu al meer ouderen (65-plussers) zijn dan jongeren (onder de 20 jaar). Dit komt doordat mensen langer leven en er minder kinderen worden geboren. Deze verandering kan leiden tot meer vraag naar zorg en mogelijk een tekort aan personeel.

E1. Vindt u de vergrijzing (i) een belangrijk onderwerp?

- Heel belangrijk
- Redelijk belangrijk
- Niet zo belangrijk
- Helemaal niet belangrijk

E2a. Wat voor gevolgen heeft de vergrijzing volgens u?

a. Vooral positieve gevolgen
b. Vooral negatieve gevolgen

c. Zowel positieve als negatieve gevolgen
d. Weet ik niet

Indien E2a=a, c
E2b. Aan wat voor positieve gevolgen denkt u dan specifiek?
Open vraag

Indien E2a=b, c
E2c. Aan wat voor negatieve gevolgen denkt u dan specifiek?
Open vraag

E2d. Wat voor gevolgen heeft vergrijzing volgens u over 10 jaar?
- Vooral positieve gevolgen
- Vooral negatieve gevolgen
- Zowel positieve als negatieve gevolgen
- Weet ik niet

Houding

E3. In hoeverre bent u het eens met de volgende stellingen?
Random aanbieden
a. Ik maak me zorgen dat werkenden te veel belast gaan worden door de toenemende vergrijzing.
b. De pensioenbedragen moeten verlaagd worden om de lasten niet te hoog op te laten lopen.
c. Ouderen zouden vaker plaats moeten maken op de woningmarkt voor jongere generaties.
d. Door de vergrijzing zal de welvaart in ons land afnemen.
e. Door de vergrijzing zal de kwaliteit van de zorg afnemen.
f. Ik denk dat Nederland goed is voorbereid op de toenemende vergrijzing.
g. Ik geloof dat de vergrijzing een kans biedt om jong en oud van elkaar te laten leren.

Gedrag

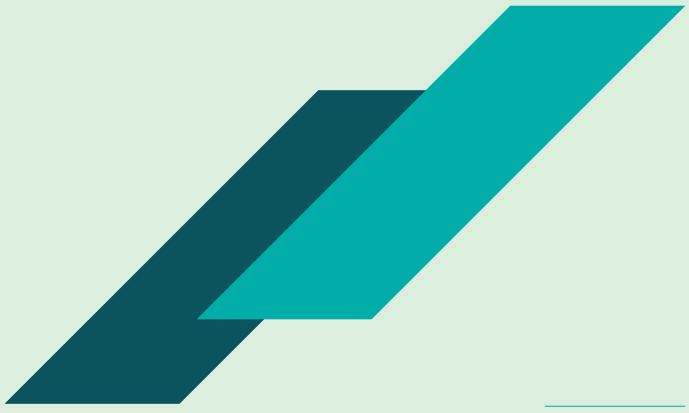
E4. In hoeverre bent u het eens met de volgende stellingen?
Random aanbieden
a. Ik vind het acceptabel als de pensioenleeftijd verder wordt verhoogd.
b. De overheid mag van burgers verwachten dat zij meer verantwoordelijkheid nemen voor hun eigen zorg op latere leeftijd.
c. Ik vind dat er meer initiatieven moeten zijn om jong en oud met elkaar te verbinden.
d. Ouderen moeten worden gestimuleerd om na hun pensioen meer vrijwilligerswerk te doen.

Antwoordcategorieën helemaal mee oneens- mee oneens- neutraal – mee eens – helemaal mee eens – weet niet

Om mogelijke (negatieve) gevolgen van vergrijzing te beperken kunnen zowel de overheid als burgers zelf verschillende dingen doen.
E5. Wat zou u wel, en wat zou u niet willen doen?
Random aanbieden
1. Langer doorwerken na mijn pensioen
2. Meer sparen voor later
3. Hogere premie of belasting betalen voor zorg
4. Gezonder leven
5. Zorg verlenen aan naasten (bijvoorbeeld mantelzorg aan ouderen of op kleinkinderen passen)

6. Me inzetten voor anderen (bijvoorbeeld door boodschappen te doen of iemand ergens heen te brengen)
7. Vrijwilligerswerk doen
8. Anders wonen (bijvoorbeeld met een familielid van een andere generatie)
9. Anders, namelijk _____
10. Geen van bovenstaande

Antwoordcategorieën: zeker niet – waarschijnlijk niet – waarschijnlijk wel – zeker wel – weet niet

Ipsos i&O